ÁRBÓK

HINS ÍSLENZKA FORNLEIFAFÉLAGS

1905

REYKJAVÍK
ÍSAFOLDARPRENTSMIÐJA
1906

ÁRBÓK

HINS ÍSLENZKA FORNLEIFAFÉLAGS

1905

REYKJAVÍK
ÍSAFOLDARPRENTSMIÐJA
1906

Rannsókn

i Árnesþingi sumarið 1904

(að nokkru leyti áður undirbúin).

Eftir

Brynjúlf Jónsson.

Þó margt sé áður ritað um ýmsa forna staði og fornar minjar í Árnessþingi, hefir þó enn margt verið eftir, sem athuga þurfti og rita um. Því kom stjórn Fornleifafélagsins ásamt um það við mig, að gjöra gangskör að því í sumar. Í því efni hafa ýmsar eldri athuganir mínar, sem hjá mér lágu, komið í góðar þarfir. Set ég alt slíkt hér fram í einni heild, og tek fyrst eystri hlutann (austan Hvítár) og þá hinn vestri, og byrja neðantil á báðum.

Ég hefi oft orðið þess var, að jafnvel kunnugir menn hafa verið í vafa um, hvernig skilja eigi sumt, sem Landnáma segir um landnámin á neðanverðu svæðinu milli Þjórsár og Ölfusár. Kemur þetta af því, að mörg örnefni og sum bæjanöfn, sem þar eru talin, eru nú týnd eða breytt. Er og landslagið talsvert umbreytt frá því sem þá hefir verið, mest af ágangi sjávarins á landið, en sumstaðar af sandfoki.

Það getur ekki verið neitt vafamál, að á þessu svæði, — eins og t. d. á Suðurnesjum og víðar, — hefir *landið sigið niður* og lækkað frá því sem fyr var. En þessu hefir miðað svo hægt, að menn hafa ekki orðið þess varir, eða merkt áhrif lækkunarinnar, fyr en stórflóð kom, og braut meira eða minna framan af jarðveginum við sjávarmálið. Þá kom það í ljós, að bergið, sem undir lá — og það er á þessu svæði alstaðar hraun, — var *lægra en svo, að þar hefði* nokkurntíma *getað myndast jarðvegur*, vegna sjávarins, *ef* það hefði ekki *verið hærra áður.* Og svo hefir sjórinn smámsaman fært jarðvegsbrúnina lengra uppeftir, og gerir það sumstaðar enn. Bergið er orðið nógu lágt til þess. Þó má enn nokkuð verjast með sjógörðum, eins og þegar er gjört á Eyrarbakka og Stokkseyri. — Bergið, sem sjórinn hefir brotið jarðveginn ofan af, verður þaðan af að *fjöru-*

klöppum, sem jafnan eru í kafi um flóð. Er nú brimgarðurinn þar, sem áður var ströndin, þar er jarðvegurinn tók þá við með túnum og bæjum. Það er líka vissa fyrir, að bæir stóðu áður þar, sem nú ganga oft flóð yfir. Og örnefni í fjörunni benda til, að þar hafi bæir verið. Verður slíkt skiljanlegt af því sem nú hefir sagt verið.

Sandur hefir hér einkum gengið á landið vestur frá Þjórsá og austur frá Ölfusá. Jökulaurinn, sem þær bera fram, verður sumpart eftir í botninum þar, sem straumlítið er orðið, og myndar þar grynningar; sumpart berst hann í sjóinn; en sjórinn rótar honum upp að ströndunum, og ber hann þar saman í sandöldur, sem fara sívaxandi. Þannig er Loftstaðaalda milli Þjórsár og Baugstaðasíkis mynduð af jökulaur úr Þjórsá. En Hafnarskeiðs (»Vikarskeiðs«) sandaldan er mynduð af jökulaur úr Ölfusá. Þá er sandöldurnar eru orðnar þurrar ofan, fýkur sandur úr þeim, bæði uppá landið og upp í árnar sjálfar. Við það aukast grynningarnar. En það bæta árnar sér upp með því, að vikka út farvegi sína og brjóta löndin til hliðanna. Þannig hefir Ölfusá feykimikíð breikkað fyrir ofan ósinn og færst austur á við, svo að jafnvel ós hennar, Álfsós eða Álfós hinn forni, er nú ekki lengur á sínum upprunalega stað, heldur er útfall árinnar nú miklu austar. Þjórsárós hefir færst til í manna minnum, og allur er farvegur hennar útvíkkaður ofan frá Egilsstöðum. Af þessum orsökum er það eigi að undra, þó landslag hafi breyzt og örnefni týnst á þeim stöðum, sem um er að ræða.

Bæði 1902 og 1903 hefi ég gert sérstakar tilraunir til að rannsaka þetta efni og bera saman við Landnámu, auk þess sem eg hefi áður haft það í huga, er eg hefi átt leið um þetta svæði. Og eg hefi notað hvert tækifæri, sem kostur var á, til þess að fræðast af þeim mönnum, er lengst mundu fram og gjörst höfðu tekið eftir breytingum, er orðið höfðu í minni þeirra. Er slíkt gott til saman burðar, enda þótt hinar helztu breytingar séu eldri en svo, að nokkur, sem ég náði í, hafi munað þær.

Tek eg nú fyrst fyrir neðstu landnámin og vil leitast við að skýra frásagnir Landnámu um þau, bera þær saman við örnefni og landslag á þeim stöðum, svo og skýra frá lands-spjöllum, er þar hafa orðið og þar af leiðandi breytingum á landslagi og örnefnum, að því er eg fæ næst komist.

Landnàm Lofts gamla.

Svo segir í Landnámu (V. 8.): »Loptr, son Orms Fróðasonar, kom af Gaulum ungr at aldri ok nam fur utan Þjórsá milli Rauðár

ok Þjórsár ok upp til Skúfslækjar ok Breiðumýri alla ena eystri upp til Súluholts ok bjó í Gaulverjabæ». Örnefni þau, sem hér eru nefnd, haldast enn, nema «*Breiðamýri hin eystri*« og «*Rauðá*». En svo vill vel til, að um hvorugt getur verið að villast. »Breiðamýri hin eystri« er hið mikla mýrasvæði austur frá Gaulverjabæ, sem nú heitir, suðaustan til Miklavatnsmýri. Hefir hún náð að Skúfslæk meðan hann rann svo miklu sunnar en nú rennur hann, sem síðar mun getið. «*Rauðá*» hefir þá heitið neðsti hluti Hróarsholtslækjar hér um bil ofan frá Meðalholtum til sjávar. Nú heitir útfall hans Baugstaðasíki. Það skal þegar tekið fram, að þessi lækur hefir 3 nöfn í Landnámu: Efst heitir hann *Hraunslækur;* því hann kemur undan Merkurhrauni og er kendur við það ofan á móts við Neistastaði eða jafnvel Hraungerði. Þá heitir hann *Hróarslækur* fyrir Hróarsholtslandi og hér um bil ofan til Meðalholta. En þaðan heitir hann *Rauðá* til sjávar. Á og það nafn vel við, því þar er hann orðinn mikill sem á, og hefir rauðleitan lit af mýraleiri. Hefir því landnám Lofts, — að meðtöldu því landi, sem hann gaf Þorviði á Vörsabæ, — náð yfir alt það svæði, sem Gaulverjabæjarhreppur nær nú yfir. Þar eru aðeins 3 bæir með sjónum: Loftsstaðir, Ragnheiðarstaðir og Fljótshólar. Þeir hafa allir spilzt af sandi og verið fluttir. Á Loftsstöðum er sagt að Loftur hafi haft annað bú, og að bærinn hafi þá, og langt fram á aldir, staðið á háum hól, sem þar er fram við sandölduna. Er mjög fagurt og vítt útsýni af hólnum. Þá er bærinn var þar, voru tvær hjáleigur þar, sem Loftstaða-bæirnir eru nú, — því jörðinni er skift í tvent, — hét Strympa þar sem nú eru hús á Eystri-Loftsstaða-hlaði vestantil, en Grilla þar, sem enn sér rústina í Vestri-Loftsstaða-túni. Starengisdæl var þá milli hólsins og hjáleigutúnanna; þar er nú sandvalllendi nýgróið. Hóllinn er sagt að hafi mjög blásið upp um tíma, en nú er þar grætt tún að nýju. Lögðu Loftsstaðamenn mikla stund á að græða upp sandinn með fiskiúrgangi, meðan þar var góð veiðistöð. En það varð líka til hjálpar, að Loftsstaðaá tók sér farveg vestur með hólnum, þar sem hún rennur enn, og varnar hún sandfokinu það sem hún nær. Eigi er unt að ákveða bæjarrúst í hólnum, því þar eru svo mörg hús og tóftir frá vorum tíma.

Ragnheiðarstaðir hafa tvisvar verið færðir og sjást rústirnar. Eru þær nokkuð háar, því grjótdreifar geyma undir sér leifar af jarðvegi. Nýrri rústin er nær graslendinu, en hin eldri lengra fram í öldunni. Þar hefir á sínum tíma nokkuð af grjótinu verið borið saman í vörðu, sem þó er hrunin, og hefir rústin fengið við það strýtumynd. Er hún því kölluð Strýtu-Ragnheiðarstaðir. Þar sem

bærinn er nú, gengur enn sandur að honum, svo hæpið er, að hann haldist þar til lengdar.

Fljótshólar eru austurvið Þjórsá, og hafa nafn sitt af henni (fljót = stór á). Ekki eru sagnir um, að þeir hafi verið fluttir nema einusinni. En þar, sem rúst »fornu Fljótshóla« er sýnd, virðist mér fremur ólíklegt, að bærinn hafi í fyrstu verið settur. Þar er láglent, og mun hafa verið raklent áður sandur fauk á, og þar eru *engir hólar*, eða neinar mishæðir, sem bærinn gæti haft nafn af. En fram í öldunni, þar fram undan, eru tvær rústabungur svo miklar, að það hafa óefað verið bæir. Nöfnin eru nú gleymd; en á nyrðri rústinni er varða, sem heitir Kelavarða. Það er auðvitað, að varðan, og þá líka nafnið, er alt frá nýrri tíma en rústin. Gæti ég trúað, að þessar rústabungur séu hinir upprunalegu Fljótshólar; hafi þar þá verið tvíbýli og sinn bær staðið í hvoru lagi á sama túninu, eins og víða á sér stað. Þar nálægt gátu þá vel verið hólar, þó nú séu þeir afblásnir eða sandi huldir.

Gegnishólar heitir jörð í landnámi Lofts. Þar eru nú 4 býli í aflöngum móhelluhól Hóllinn er tvískiftur um miðjuna. Þar eru hellar margir og sumir niðurfallnir. Má vera að í fyrndinni hafi verið hellir gegnum miðjan hólinn, opinn í báða enda, og verið kallaður *Gegnir;* en hafi síðan hrunið og skarðið blásið, en þó loks gróið upp aftur. Því get eg þessa, að þenna eina veg sé ég til að skýra bæjarnafnið: Gegnishólar. — Í Gegnishólalandi er eyðihjáleiga sem heitir Timburhóll. Sjást þar óglöggar rústir og fornlegur túngarður. Eru tvær sagnir um uppruna nafnsins. Önnur er sú, að þar hafi búið timbursmiður. Hin er sú, að þangað hafi árlega verið safnað öllu rekatimbri Skálholtsstaðar af rekum staðarins milli Þjórsár og Ölfusár, og svo dregið þaðan á hjarni. Þetta er þó lítt sennilegt, að mér virðist, eftir landslagi. Hygg ég öllu heldur, að á landnámstíð hafi verið »timburskógur« á hólnum og hann svo borið nafnið síðan. En annað er merkilegt við Timburhól. Hann er kominn í eyði á 17. öld, og verður þá þræta um eignarrétt á landinu milli Skálholtsstóls, sem þá átti Seljatungu og vildi helga henni landið, og Gegnishóla eigenda, er vildu helga það sinni jörð. Árið 1574 nefndi Þórður lögmaður Guðmundsson 6 menn til að ríða á landamerkin, og er álitsskjal þeirra enn til í eftirriti í eign Tómasar bónda Magnússonar í Efri-Gegnishólum. Þar er mjög varlega tekið til orða og sagt að lyktum, að sá málspartur skuli eignast landið »sem skjallegri gögn hefir«. En »gögn« mun hvorugur hafa haft, og hafa Gegnishólar haldið landinu, því þar liggur það beint við,

en ekki við Seljatungulandi. — Eftir þenna útúrdúr kem ég nú aftur að Landnámu.

Landnàm Hàsteins.

Svo segir Landnáma (V. 9.): Hásteinn skaut setstokkum fur borð, at fornum sið; þeir kvámu á Stálfjöru fur Stokkseyri, en Hásteinn kom í Hásteinssund fur austan Stokkseyri ok braut þar. Hásteinn nam land milli Rauðár ok Ölfusár upp til Fyllarlækjar ok Breiðumýri alla upp að Holtum ok bjó at Stjörnusteinum ok Ölvir son hans eptir hann. Þar heita nú Ölvisstaðir. Ölvir hafði landnám allt fur utan Grímsá, Stokkseyri ok Ásgautsstaði, en Atli átti milli Grímsár ok Rauðár«. Í landnámi Hásteins er margt, sem skýra þarf. Þó getur þar ekki verið vafi um Rauðá; það er sama áin, sem landnám Lofts náði vestur að: neðsti hluti Hróarsholtslækjar, sem nú heitir við sjóinn Baugstaðasíki, kent við bæinn Baugstaði, sem er austasti bær með sjónum í landnámi Hásteins. Hefir Rauðá verið landamerki milli þeirra Lofts. Geta verður þess, að austasta hjáleigan í Stokkseyrarhverfinu heitir Rauðárhóll, og hafa ýmsir skilið svo, sem sá bær sé kendur við á, er Rauðá hafi heitið, er hafi verið þar nærri, og verið sú Rauðá, sem landnám Hásteins náði að. En það er hvorttveggja, að ekki eru líkur til, að þar hafi verið á, jafnvel ekki þar, sem nú er fjaran, því þar fyrir ofan er alstaðar þurrlend hraunheiði og ekki einu sinni neinn gamall farvegur, sem sú á hefði getað komið úr, og líka er það ósamrímanlegt við Landnámu; því að, ef Rauðá, sú er landnám Hásteins náði austur að, hefði verið hjá Rauðárhól, þá hefði Traðarholt ekki verið í landnámi hans. Mér er því næst skapi að ætla, að bæjarnafnið *Rauðárhóll* sé afbökun úr *Reyðarhóll;* það gæti verið kent við silung, eins og t. a. m. Reyðarmúli o. fl.. En eins vel gæti það verið kent við rauða kú; því venjulega heitir rauð kýr, *Reyður;* líklegast er þó, að bærinn hafi nafn af steypireiði er rekið hafi þar fram undan. Grímsá er núá dögum ekki til. En ef vel er athugað, getur það verið nokkurn veginn ljóst, hvar hún var. Hún skifti löndum bræðranna. Atli hafði hinn eystra hlut og bjó í Traðarholti. Traðarholt stendur austan- og ofanvið Traðarholtsvatn, og úr því rennur Traðarholtslækur í Baugsstaðavatn, sem öðru nafni heitir Skipavatn, kent við bæ, sem er skamt vestur þaðan og heitir að Skipum. Sá bær á land vestan að vatninu. Vík gengur til norðurs úr vatninu þar, sem lækurinn rennur í það, liggur þar vegur, og er vað yfir víkina. Það er *Haugavað.* Nú á dögum heitir það Barnanessvað (ekki Bjarnanessvað). Vatnið er aflangt frá útnorðri til landsuðurs og hefir af-

rensli úr landsuðurendanum. Það er á sú, er Baugsstaðaá heitir og enn verður nefnd. Skamt vestar en hún rennur úr vatninu, má glögt sjá, að frá því liggur gamall farvegur, sem nú er uppgróinn. Hann er svo stór, að hann hefir vel getað borið fram alt afrensli vatnsins, þó Baugsstaðaá hefði ekki verið. Og það er auðráðið, að meðan vatnið hafði afrensli um þenna farveg, gat hún ekki verið til. Það eru enda líkur til, áð henni hafi á sínum tíma verið veitt úr vatninu, því þar sem hún byrjar, fellur hún gegnum mjótt, en tiltölulega djúpt skarð í mjórri klapparbrík, sem vatnið hefði aldrei getað byrjað á að fljóta yfir, til þess að saga sig þar niður, hefði skarðið eigi verið brotið áður. En hægt var að brjóta það, því bergbríkin er hraun. Og menn gátu haft ástæðu til þess. Með því að veita henni í þann farveg sem hún hefir nú, þvert austur í Bangsstaðasíki, var fengin talsverð vörn fyrir sandfoki á bakkana fyrir ofan ána. Og þess hefir verið full þörf meðan »Baugsstaðagrjótin« voru að blása upp. — Víkjum nú aftur að hinum uppgróna farvegi. Verður þá að geta þess, að norðan og austan við túnið á Skipum er aflöng vatnsdæl, sem *Grímsdæl* heitir. Liggur mjótt belti milli hennar og vatnsins, og er það uppgróið hraun, eins og alstaðar á þessum svæðum. Austurendi Grímsdælar liggur fyrir neðri enda hins uppgróna farvegar, og hefir það vatn, sem um hann rann fallið í hana. Og úr þeim enda hafði dælin afrensli. Rann þaðan dálítil á til sjávar í mínu minni. Var hún kend við bæinn og kölluð *Skipá*. Man eg glögt eftir henni, því á yngri árum mínum lá leið mín oft yfir hana í lestaferðum. En skömmu eftir 1860 bar sjávarflóð eitt sinn svo mikinn sand i framanverðan farveg hennar, að hún stíflaðist, og hefir ekki náð framrás aftur. Merkilegt er, að vatnið í Grímsdæl hækkaði ekki þótt afrenslið hætti. Má vera hún hafi samgöng við vatnið neðanjarðar gegnum hraungrjóts-urð. Berst og sandur í hana sjálfa, svo hún þornar smám saman; hafa sumstaðar myndast höft, er skifta henni í smádælur, og eru líkur til, að hún hverfi með öllu. Þetta bendir aftur til þess, að fyrrum hafi bæði dælin og áin, sem úr henni rann, getað verið vatnsmeiri en þá, er eg man fyrst eftir. Og meðan afrensli Bangsstaðavatns rann um hinn áðurnefnda, nú uppróna, farveg, þá bættist það við þessa á (Skipá) og hefir hún þá eigi verið næsta lítil. Mér sýnist nú alt benda til þess, að þetta hafi verið *Grímsá*. Nafnið Grímsdæl minnir á nafn hennar. Engin önnur á er til, sem hefði getað skilið lönd Stokkseyrar og Traðarholts. En það hefir þessi á einmitt gert. Skal það hér tekið upp í stuttu máli, að úr Traðarholtsvatni rennur Traðarholtslækur í Baugsstaðavatn, þá ræður vatnið, þá afrensli þess

um hinn uppgróna farveg og þá afrensli Grímsdælar (Grímsá= Skipá) til sjávar. Þó *nú* séu landamerki nokkuð öðruvísi, kemur ekki þessu máli við.

Þá er gera skal grein fyrir fornum örnefnum með sjónum í landnámi Hásteins, verður ekki komist hjá að lýsa nokkuð ströndinni, eins og hún er nú og breytingum, er á henni hafa orðið, eftir því sem næst verður komist.

Við Baugsstaðasíki endar hin svonefnda Loftsstaða-alda. Fyrir vestan síkið er fjaran ákaflega breið, enda svo hálend ofantil, að eigi fara nærri öll stórstraumsflóð yfir hana. Þar eru kölluð Baugsstaðagrjót, (oftast nefnd »Grjótin«). Ofantil við þau lækkar aftur, og þar rennur Baugsstaðaá austur eftir lægðinni, þvert gegnum Baugsstaðaland. Fyrir ofan hana tekur graslendið við. Stendur bærinn Baugsstaðir nú á bakkanum fyrir ofan ána, litlu vestar en hún rennur í síkið, en lengra vestur með henni er rúst, sem heitir Baugsstaðahjáleiga. Þar, sem Grjótin eru hæst, eru á einum stað flatar hraunklappir; lausagrjót er kringum þær, er sjórinn hefir smámsaman molað úr þeim, því áður hafa þær náð víðar út. Eftir klöppum þessum liggur *forn vegarstúfur;* hafa járnaðar hestafætur klappað götur í hraunklöppina, — líkt og sjá má á gamla veginum yfir Hellisheiði og víðar. — Raunar eru götur þessar orðnar mjög brimsorfnar, þó sjást þær vel enn. En telja má víst, að þær máist af með tímanum. Þær stefna nál. austur og vestur, eða eins og alfaravegurinn, sem nú liggur ofanvert með Baugsstaðaá; en klappirnar eru neðanvert við hana, og skamt frá henni. Er það augljóst, að þá er þessi vegur var tíðkaðar, hafa engin vanaleg sjávarflóð gengið yfir Grjótin. Ber þetta vott um lækkun landsins. Taka verð eg það fram, að eg hefi heyrt ókunnuga gizka á, að götur þessar hafi myndast við sölva- og þangreiðslu úr fjörunni heim að bænum. En slíkt nær engri átt. Eftir því sem þar hagar fjörulónum, hefir sú leið, sem söl og þang er reitt eftir, aldrei legið á þessum stað. Enda væri stefna hraungatnanna þá alt önnur en hún er, eða sem næst norður og suður. Veit eg heldur hvergi til, að götur hafi myndast í fjöruklappir við sölva- eða þangflutning, því þótt hraungrjót sé eigi allhart, þá þarf miklu meiri umferð en slíkan flutning til að klappa í það götur.

Vestanmegin við Grjótin mjókkar fjaran alt í einu, og gengur þar fram graslendis spilda næstum fram undir brimgarð. Er þar við sjóinn stórgrýtiskambur mikill, kallaður Baugsstaðakambur, sem stendur fyrir sjógangi og hefir verndað graslendisspilduna frá því, að verða eins og Grjótin fyrir austan hana, sem bæði sjórinn og

vindurinn (uppblástur) hafa hjálpast til að brjóta jarðveginn af. Og frá þeirri hlið gengur sandblástur vestur á hana. Hún er sléttlend og kölluð Baugsstaðaflatir. Fornt garðlag mikið liggur frá kambinum upp eftir flötunum, þar til er rof taka við. Þar nálægt í kambinum, eða þó heldur í fjörunni framanundir honum, heita *Fornu-Baugsstaðir*, og er sagt, að þar hafi bærinn verið fyrrum. Þess sjást samt engin merki, sem heldur er ekki von, og ekki geta menn vísað nákvæmlega á, hvar bærinn hafi staðið. Það má líka nærri geta, að kamburinn hefir ekki staðið alveg óhaggaður fyrir öllum sjógangi öld eftir öld; hann hefir smámsaman orðið að láta undan síga, og um leið hefir hvert það fornvirki, sem þar var áður, hlotið að hverfa með öllu, — nema hvað garðlagið gefur bendingu um forna túngirðingu. Hvergi á strandlengjunni milli Þjórsár og Ölfusár er þvílíkur kambur, nema á þessum eina stað. Enda nær jarðvegur hvergi jafnlangt fram sem þar. Má telja víst, að ef þar væri annar eins kambur með öllum sjó, þá væri þar engin teljandi landbrot og áhrif lækkunarinnar lítt merkjanleg. Viðlíka gagn gera velgerðir sjógarðar. Kamburinn er ekki langur; en fyrir vestan hann breikkar fjaran aftur, og heldur þeirri breidd, svo að segja jafnri, vestur að Ölfusá. Skamt fyrir vestan kambinn heitir Knararós, og er þar vorútræði Skipamanna. Mun þar hafa verið *Knararsund*, sem Landnáma nefnir. Litlu vestar var útfall Skipár, er mun hafa verið *Grímsárós*, sem Landnáma einnig nefnir sem höfn. Er eigi hægt að gizka á, hvernig þá hefir hagað til. En bæjarnafnið: að *Skipum* — sá bær er skamt þaðan — bendir til þess, að þar hafi á sínum tíma verið hafnarstöð og skipaferð, þó nú sýnist það eigi líklegt. Eigi vita menn nú heldur, hvar Hásteinssund hefir verið og ekkert örnefni bendir á það. En Hástein*a*-sund heitir vestanvert við Ölfusárós, sem nú er, og er hætt við að Sigurður Vigfússon hafi heyrt *það* nefnt og vilst á því (eða sögumaður hans), er hann segir í Árb. 1882, bls. 57, »Hásteinssund heitir enn fyrir austan Stokkseyri«, því *þar* segjast elztu menn aldrei hafa heyrt Hásteinssund nefnt. En austan til framundan Rauðarhól hinum eystra er lægð nokkur í fjörunni framan úr brimgarði upp að sandi. Mætti *geta til*, að þar hafi Hásteinssund verið í brimgarðinum, og stæði það heima við Landnámu. Vestanmegin við þessa lægð er klettabali nokkur frammi í fjörunni; hann heitir *Stjörnusteinar*. Má þangað ganga þurrum fótum um fjöru eftir klapparhrygg, sem þaðan liggur upp að sandi og er kallaður Rifið. Er líklegt, að þar hafi jarðvegur verið einna hálendastur meðan hann náði þar fram, sem fjaran er nú. Því er og eigi ósennilegt, að bærinn Stjörnusteinar hafi staðið

þar, sem örnefnið bendir til. Ekkert örnefni, sem nú er á þessum stöðum, minnir á bæjarnafnið Ölvisstaði. Bærinn hefir lagst nokkuð snemma í eyði, því þá er Flóamannasaga var rituð, hétu þar Ölvis*tóftir*. Þó hefir hann staðið þá er Landnáma var rituð, því hún segir: »þar heita *nú* Ölvisstaðir«. Þá voru þó bæði nöfnin kunn, og getur vel verið, að nafnið Stjörnusteinar hafi verið almennara tíðkað og því haldist lengur. Örnefnið Stálfjara er nú eigi til. En *Stálið* kallast klettur einn ofarlega í fjörunni fram undan Vestra-Íragerði, — sem er kot í Stokkseyrarhverfi austan vert. — Sá klettur (»Stálið«) hefir eigi verið kominn framundan jarðvegi í fornöld. En þá er hann kom fram, hefir nafnið Stálfjara líklega eigi verið týnt, og kletturinn því nefndur eftir henni. Á »Stálinu« stendur nú sundtré, sem miðað er á svo nefndu Músarsundi. Háleyjaborg (eða Háleygjaborg) heitir önnur klöpp þar lengra fram í fjörunni. Að öllum líkindum hefir það nafn fornan uppruna; en eigi vita menn nú neitt um það. Í þjóðsögunni um Maurhildi mannætu er þessi Háleyjaborg nefnd. En á því er ekkert að græða. Nokkru fyrir vestan Stálið, austan megin við innra skipalægið á Stokkseyrarhöfn, er klöpp, eða klappir, í fjörunni, sem heita *Baðstofuklettar*. Er sagt, að þar hafi bærinn Stokkseyri staðið fyrrum, en verið fluttur undan sjó þangað sem hann er nú, og hafi baðstofutóft hins gamla bæjar lengst sést á Baðstofuklettum, er jarðvegurinn var að smábrotna undan rústinni. En það var lengi venja, að baðstofa var öftust húsa á hverjum bæ; og hafi hinn gamli bær snúið að sjó, þá hefir baðstofan verið fjærst sjó af bæjarhúsunum; svo þetta er að því leyti sennilegt. Lengi hefir bærinn þó staðið þar, sem hann er nú, því þá er þar var grafið fyrir kjallara, fyrir fám árum, komu menn niður á ýmsar hleðslur, er sumar lágu svo neðarlega að jafnlágt mundi nú flæðarmáli að hálf-föllnum sjó. Bendir það til, að landið hafi lækkað, síðan þar var bygt. Og víst hefir landslag strandarinnar verið öðruvísi þá er Stokks*eyri* fekk nafn sitt, heldur en nú er. Þá hefir þar verið *eyri*. En til þess sjást nú engin merki. — Framundan sjávar bakkanum hjá Íragerði er nú að koma í ljós garðsundirstaða, sem liggur svo lágt, að sjórinn tekur hana burt svo að segja jafnóðum. Þetta er að líkindum suðurhliðin af girðingu þeirri, sem upphaflega hefir heitið *Íragerði*. Fyrir norðurhlið hennar sést fyrir norðan veginn og fyrir nokkuru af austur og vesturhliðunum; en þar er nær dregur bakkanum, sér ekki til þeirra, því þar hefir sandur borist upp og sléttað yfir. Tilefni nafnsins, »Íragerði«, vita menn ekki. Vestur frá Stokkseyrarhverfinu, alt út að Hraunsá, voru í mínu minni sléttar flatir, vaxn-

ar ágætu grasi, og voru það engjar hverfisbúa. Hæstar voru flatirnar framan við fjöruna, því þar barst upp sandur og möl frá sjónum og hækkaði jarðveginn. Stundum barst og nokkuð inn á engjarnar; en menn hreinsuðu þær aftur sem þeir máttu. Flötunum hallaði jafnt inn að smátjörnum og flóðum, er enn mynda samanhangandi kíl milli flatanna og heiðarinnar vestur að Hraunsá, og er hún afrensli þeirra flóða. Svo sögðu gamlir menn, að á yngri árum þeirra hefði flatirnar verið breiðari: náð lengra fram á fjöruklappirnar. Nú hefir sjórinn borið sand og möl yfir þær allar, og gengur að meira eða minna leyti yfir þær í öllum meiri háttar flóðum. Að eins dálítil spilda upp með Hraunsá er enn grasi vaxin. Austanmegin við hana gera flóðin (kíllinn) bug fram á við, og þar man eg eftir að sjá mátti stúf af farveg; eftir vatnsrás, er stefndi til sjávar, en hvarf brátt undir malar- og sandbreiðu, er þangað lá frá minni Hraunsár. Sagði Þorleifur sál. Kolbeinsson á Háeyri mér, — eftir fróðum eldri mönnum, — að þetta væri farvegur *Fúlalækjar*, er sum Landnámuhandrit nefna. Hefði hann tepst í stórflóði, líklega 1653, og afrensli flóðanna staðið uppi, þar til það braut sér farveg dálítið vestar og hefir síðan runnið þar til sjávar. Það er Hraunsá. En þessi stúfur af farvegi Fúlalækjar, sem ég sá, hefir síðan smámsaman hulist möl og sandi, og nú er hann horfinn. Orsökin til þess, að sum Landnámu-handrit telja landnám Hásteins til »Fúlalækjar«, hygg ég að sé sú, að sá lækur hefir skilið lönd þeirra Hásteins og Hallsteins á Framnesi, er Hásteinn gaf ytra hluta landnáms síns til Fyllarlækjar. Hefir það valdið misskilningi, og lækjunum því verið ruglað saman. Raunar hafa það verið tveir lækir og langt í milli; alt land Hallsteins lá milli þeirra. Nú er hvorugur þeirra til; síðustu merki til þeirra eru horfin.

Enn er eftir að taka það fram, — sem varla þarf þó, — að sú Breiðamýri, sem Hásteinn nam, hefir verið Breiðamýri hin ytri, þ. e. a. s. sú mýrin, sem enn heitir Breiðamýri. Þar sem segir, að hann nam »upp at Holtum«, þá mun vera átt við Sölvaholt og svo þverstefnu þaðan í Súluholt. Raunar er Súluholt fyrir austan lækinn (»Rauðá«) og því fyrir utan landnámið sjálft. En þar var ekki annað að miða við. — Ásgautsstaðir, sem Landnáma nefnir, eru í heiðinni fyrir ofan Stokkseyri. Skamt þaðan er bær sá, er að Kekki heitir; en sagt er að hann hafi heitið *Árkvörn* áður; er þar lækur, sem enn heitir Árkvarnarlækur. Sá lækur hefir þó naumast verið nefndur á; hann er svo litill, og enginn annar lækur eða á er nærri, svo óhægt er að gera sér grein fyrir þessu örnefni. Í túninu á Kakkarhjáleigu er tóft, sem kölluð er »hoftóft« og á að hafa til-

heyrt goðorði Stokkseyringa. En ólík er hún öðrum hoftóftum og líkist öllu heldur stekkjartóft. Hjá henni er lítill bali, sem kallaður er »Hofhóll«. Mér þótti réttara að geta um þetta.

Líka vil eg geta þess, að Hæringsstaðir heitir bær í austanverðu landnámi Hásteins. Þar er sagt að Hæringur Þorgrímsson orrabeins hafi búið, og er það eigi ólíklegt. Haugur hans er sýndur þar í túninu: það er dálítill hóll, sléttur utan og eigi stærri en svo, að hann *gæti* verið af mönnum ger. Fleiri smáhólar eru þar, líkir honum, og þó heldur minni. Eru að minsta kosti sumir af þeim samanfeldar tóftir. Enda sagði bóndinn mér, að þeir væri eftir sig; hann hefði felt saman kofatóftir og sléttað utan. Hæringshól eða Hæringshaug, sem hann er ýmist nefndur, kannaði eg með teini, og var alstaðar grjót fyrir á nál. $^1/_2$ al. dýpt og heyrðist glögt á hljóðinu, að það var hraunmöl. Hygg eg að hóllinn sé af náttúrunni gerður. Eru þar í heiðunum margir slíkir hraunmalarhólar. En sögnin um, að hann sé haugur Hærings, hefir myndast af lögun hólsins.

Svo segir í Landnámu (V. 9.). »Hallsteinn hét maðr, er fór or Sogni til Íslands, mágr Hásteins; honum gaf hann hinn ytra hlut Eyrarbakka; hann bjó á Framnesi«. Landnámsbærinn *Framnes* er uú ekki framar til, — því hjáleiga sú frá Stóra-Hrauni, sem heitir Framnes, er ekki fornt býli; en því hefir verið gefið nafn eftir hinum forna landnámsbæ, án þess landslag gefi tilefni til þess. Landeign Hraunshverfisins (Hraunstorfan) er nfl. sama sem landeign Framness hins forna. Fyrir þvi landi hér um bil miðju liggur brimgarðurinn einna fremst og er fjaran þar fyrir ofan eigi í lægra lagi. Þar litlu austar heitir Framnessboði. Er sagt að bærinn Framnes hafi staðið þar, sem nú eru fjöruklettar útundir boðanum. Og án efa hefir bærinn staðið framarlega; það sýnir nafn hans. Og snemma mun hann hafa eyðilagst af sjógangi. Hefir bygðin þá verið flutt spölkorn frá sjó, og bærinn fengið nýtt nafn, þar eð hann stóð nú eigi lengur *fram á* neinu *nesi*, heldur uppi á flötu, grónu hrauni. Því hefir hann nú verið nefndur *Hraun*. Þar eru nú flatir með sjónum, sléttaðar af uppbornum fjörusandi og eru flóð og smátjarnir fyrir ofan, — líkt og áður er lýst fyrir utan Hraunsá. — Þar er hærri hraunbrún fyrir ofan flóðin. Flóðin hafa afrensli um Borgarlæk austur í Hraunsá. Að framanverðu hafa flatirnar snemma legið undir skemdum af möl og sandi, sem sjávarflóð báru þar upp. Og á einum tíma hefir þar eigi þótt vært, og hefir bærinn verið fluttur upp fyrir flóðin í hraunbrúnina, þar sem nú er Hraunshverfið.

Er heimajörðin kölluð Stóra-Hraun, því ein hjáleigan heitir Litla-Hraun. Eftir það hafa þó flatirnar, þar sem Hraun var áður, gróið svo upp aftur, að fært hefir þótt að setja þar bæ að nýju. Sá bær heitir Gamla-Hraun, — það sýnir, að bærinn, sem þar hafði áður verið, hefir heitið Hraun, — og stendur hann þar enn. Þar vestan við túnið var hjáleigan Salthóll, sem eyddist í Stóraflóði[1]) 1799. Á flatirnar kringum Gamla-Hraun bera sjávarflóðin æ meiri sand og möl, svo graslendið fer minkandi, einkum vestanmegin bæjarins og fram undan honum. Vorútræði er frá Gamla-Hrauni um Hraunssund, austanvert við Framnessboða. Til sundmerkis er þar haft tré, sem um miðja 19. öld stóð á grasbakka fram undan bænum. Og enn stendur það raunar á sama stað, en sá er munurinn, að nú er það skorðað í fjörukletti, og er þaðan upp að grasbakkanum meir en 60 faðma langur spölur um fjörugrjót. Sýnir þetta, hve sjórinn heldur áfram að brjóta af jarðveginum. Fyrir vestan túnið miðar honum þó enn meira; líklega af því, að þar eru fjöruklappirnar heldur lægri. Þá tekur við Háeyrarland, sem nú síðustu árin er varið með sjógarði. Einnig er nú byrjað á að verja á þann hátt Litla-Hrauns engjar vestur við Háeyrar-landamerkin og Stóra-Hrauns engjar fyrir austan Gamla-Hraun.

Jarðirnar Háeyri, Skúmsstaðir, Einarshöfn, Drepstokkur og Nes hafa allar legið á því svæði, sem Hásteinn gaf Hallsteini. Þó eru þær óefað landnámsjarðir, bygðar með ráði Hallsteins. Er ekki að marka þó Landnáma geti ekki um þau landnám. Hún sleppir svo mörgum landnámsbæjum, sem engin furða er. Hitt er öllu heldur furða, hve marga hún hefir náð að taka. Fyrir það mál, sem hér er um að ræða, gerir þetta heldur ekkert verulegt til.

Sagt er, að milli Hrauns- og Háeyrarlanda hafi fyrrum runnið á, er hét Háeyrará; og svo heitir enn ós milli fjörulóna þar fram undan landamerkjunum. Sú á hefir þá verið afrensli Litla-Hraunstjarnanna, en eigi Borgarlækur nema Stóra-Hraunstjarnanna, og getur það vel verið. Háeyrará hefir orðið fyrir sömu forlögum sem Skipá og Fúlilækur, og sjást nú engin merki til hennar. Þar hallar landinu nú alstaðar inn að tjörnunum, því sjórinn hefir borið upp á það sand og möl og þannig hækkað það að framan, — en jafnframt fært ströndina undan sér. Svo er með Háeyri sem með Stokkseyri, að þar sèst nú engin *eyri*, sem bærinn geti haft nafn af. En fyrrum hafa þar hlotið að vera *eyra*-myndanir. Það sýnir eigi einungis *Háeyrar*-nafnið, heldur ennfremur kaupstaðarnafnið: *á Eyr-*

---

[1]) Frá Stóraflóði er nákvæmlega skýrt í „Kambsránssögu“.

um, sem síðar hefir breyzt í *Eyrarbakki*. Um þá breytingu liggur næst að hugsa, að hún hafi komist á við það, að *eyrin*, sem kaupstaðurinn stóð fyrst á, hafi farið af í stórflóði, en *bakki* þá staðið fyrir flóðinu og eigi hleypt því lengra að sinni; en að kaupstaðurinn hafi svo verið settur á bakkann og hann nefndur *Eyrarbakki*. Þetta hefir gerst áður Landnáma var rituð, því hún nefnir »Eyrar*bakka*«. Það eru líka munnmæli, að í fyrri daga hafi öll eða meströll fjaran, sem nú er þar, verið hulin jarðvegi, en dýpstu lónin verið sefflóð. Þá er sagt að kaupstaðurinn hafi staðið þar, sem nú eru fjöruklappirnar sunnanmegin við höfnina Þá er honum var þar eigi lengur vært, hafi hann verið settur á framanvert túnið á Skúmsstöðum; þar sé hann enn á sama stað, þó nú sé þar ekki tún. Bærinn Skúmsstaðir er sagt að altaf hafi staðið þar, sem hann stendur enn; þar er dálítil hæð. Er sagt, að túnið hafi náð jafnlangt út frá bænum á alla vegu. Leifar af túngarðinum að norðanverðu hafa sést til skamms tíma. Er hann nærfelt jafnlangt norður frá bænum, eins og sjógarðurinn er nú suður frá honum. Ber þetta heim við þá sögn, að kaupstaðurinn hafi verið settur á framanvert túnið, sem þá var. Rétt fyrir vestan landamerkin milli Háeyrar og Skúmsstaða stóð til skamms tíma grjóthóll við sjóinn, er kallaður var Gónhóll, því þangað gengu formenn oft, til að horfa (»góna«) á sjóinn, er við ræði lá. Fyrir fám árum lét P. Nielsen verzlunarstjóri á Eyrarbakka grafa hólinn út, og var eg þar við. Kom þar í ljós eldstó og fleira, sem sýndi, að þar hafði á sínum tíma verið manna híbýli, líkega kot. En engar sagnir eru um það, og er víst langt síðan. Og þar hlýtur mikið að hafa breyzt síðan óhætt var að hafa þar aðsetur, því nú liggur sjógarðurinn um hólinn framanverðan. Þar rétt fyrir neðan er nú djúpt fjörulón, sem liggur langs með ströndinni og sagt er að fyrrum hafi verið seftjörn. Það lón skilst frá höfninni af grynningarhafti, sem heitir Skúmsstaðaós. Inn úr þeim ós geta nú smærri hafskip flotið um stórstraumsflóð, og með því móti getur lónið verið viðauki við höfnina. Fyrir framan lónið og höfnina eru háar fjöruklappir. Ekki er annars getið en að höfnin sjálf hafi ávalt verið þar, sem hún er; og annað er ekki líklegt. Vestantil gengur dálítið vik inn úr henni, inn í fjöruna fyrir ofan. Það vik heitir Einarshafnarvör og er beint inn af Einarshafnarsundi. Og þar beint uppundan var bærinn Einarshöfn. Þar er nú sjávarkambur og standa á honum sundvörður þar, sem bærinn var, og sundtré, sem er nokkrum föðmum ofar, stóð á heygarðinum, og þó á sama stað og nú. Eru þessi sundmerki miðuð á Einarshafnarsundi. Meðan bærinn stóð, hafa að líkindum bæjarhús verið miðuð við

sundtréð, en engar sundvörður verið. Auðvitað er, að þá hefir þar eigi verið sjávarkambur; hann hefir fyrst verið á klöppunum fram undir höfninni, en þokast smámsaman upp eftir þeim, undan sjónum. Var það því auðveldara, sem í kambinum er ekki verulegt stórgrýti og hann eigi sérlega mikill um sig. Klappirnar frá kambinum fram að höfninni eru nú fjara, sem hvert stórstraumsflóð gengur yfir að meiru eða minna leyti. Þessi gamli bær, Einarshöfn, er sagt að hafi farið af í »Háeyrarflóðinu«, húsin öll hrunið, en menn þó komist af, nema eitt gamalmenni, sem eigi gat komist burt og því druknaði. Um vorið eftir var bærinn bygður fyrir ofan flóðin. En þar er svo láglent og vatnsfylling svo mikil í rigningum, að þar var ekki vært og var bærinn fluttur þaðan aftur eftir 2 ár. Þar sér enn til rústa. Þá var bærinn Einarshöfn settur á vestanvert túnið á Skúmsstöðum og er hann þar enn. Sést af því, að þá hefir einn verið orðinn eigandi beggja jarðanna, líklega verzlunin. Síðan hafa þær verið sameinaðar. Nú er ekkert tún á þeim bæjum; sumstaðar eru þar settir tómthúsbæir, hús eða kálgarðar, sumstaðar er sandur. Aðeins lítill grasblettur er enn bak við bæina upp við flóðin.

Því er þetta áðurnefnda stórflóð kallað »Háeyrar-flóðið,« að það spilti svo húsum og túnum á Háeyri, að af þeim orsökum varð að færa bæinn þangað, sem hann er nú. Gamla bæjarstæðið er fyrir löngu af brotið og staður þess gleymdur. Það tel eg nokkurn veginn víst, þó ekki hafi eg heyrt sögn um það, að það hafi verið þetta sama flóð, sem olli því, að Hraun var fært þaðan sem Gamla-Hraun er þangað sem Stóra-Hraun er, sem fyr er talað um. Og ekki er efamál, að »Háeyrarflóðið« er sama stórflóðið, sem getið er um 1653, því þó önnur stórflóð hafi komið áður, — sem víst má telja, — þá eru þau nú fallin í gleymsku fyrir löngu. Frá stórflóðinu 1653 er kunnuglega sagt í Árbókum Espólíns (VI. deild, 147 bls.) og set eg það hér:

»Áttadagr var á laugardag, en morguninn þar eftir var mikið veður á sunnan og útsunnan með sjávargangi ógurlegum á land upp alstaðar fyrir austan Reykjanes, svo tún spiltust og skip brotnuðu, mest á Eyrarbakka, í Grindavík og Selvogi suður. Á Eyrarbakka spilti bæði húsum og fé, þar druknuðu inni kýr og færleikar en sumt úti, og alt spiltist í húsunum. Menn hjálpuðu sèr á hólum og hæðum meðan sjávargangurinn var sem mestr, en sjúkr maðr, er eigi mátti í brottu komast, druknaði í Einarshöfn gömlu. Timburhús tók þar upp danskt og flaut upp á Breiðumýri. Varð skaði mikill á Hrauni og Háeyri. Þar tók upp skemmu með öllu er í var, og bar upp í tjarnir, fanst það sumt aftur. Kistlar og annað

flaut langt upp í Flóa, en mörg hús hin dönsku skemdust og brotnuðu og flutu trén alt upp að Flóagafli. Í fjósi á Hrauni drápust kýr nokkrar, einnig hestur þar og enn kýr hjá húsmönnum. Sjór féll þar inn í bæ allan og héldu menn sér þar sumir uppi á húsabitum, en sumir voru á þekjum uppi; misti Katrín, ekkja sú er þar bjó, til LXXX hundraða í því flóði. IX menn týndust þar af skipi á Eyrarbakka, það átti Rannveig mjófa á Háeyri, dóttir Jóns bónda á Grund, Bjarnarsonar, Jónssonar biskups; hún hafði búið þar alla æfi ógift og alið á heimili sínu XX börn föðurlaus«.

Hér er nú að vísu eigi getið um, að bæir hafi lagst í eyði, og er þó auðséð, að kunnugur segir frá. Það er samt ekki að marka. Það er vanalega ekki kallað að bæir leggist í eyði, þótt þeir séu fluttir undan eyðingu. Það gegnir minni tíðindum. Og það því fremur, sem flutningurinn gat ekki farið fram fyr en um vorið eftir, og þá var að líkindum búið að skrifa um þessi tíðindi.

Enginn efi er á því, að það er þessari frásögn Árbókanna að þakka, að minningin um þetta flóð hefir haldist. En þá gat hitt, sem munnmælin hafa fram yfir, flotið með. Heimildarmenn mínir eru flestir dánir; fremstan þeirra tel eg Þorleif hreppstjóra Kolbeinsson. En af núlifandi mönnum hefir Ólafur hafnsögumaður Teitsson frætt mig einna bezt.

Það var fyrst eftir Stóraflóð 1799, að »faktor« einn á Eyrarbakka (mig minnir eg heyrði hann nefndan Guðmund Ögmundsson) lét byggja sjógarð fyrir framan verzlunarhúsin. Var hann all-sterkur, en náði eigi út fyrir húsin svo teljandi væri. Og svo var hann enn þá er eg kom fyrst á Eyrarbakka. Seinna lét Guðm. Thorgrímsen, verzlunarstjóri, lengja garðinn bæði út og austur, og eftirmaður hans, P. Nielsen, hefir lengt garðinn alt austur að landamerkjum Skúmsstaða og Háeyrar. Fyrst er eg fór að kynnast á Eyrarbakka, voru graslendisbakkar með sjó fram fyrir öllu Háeyrarlandi, nema Eyvakoti, þar var lægð, og barst þar upp sandur og möl. Þar eignaðist Einar kaupmaður Jónsson verzlunarlóð og setti flóðgarð fyrir. Hætti þá öllum sand- og malarburði þar. Einar var einnig fyrsti frumkvöðull sjógarðsbyggingar á Stokkseyri, er hann um hríð var meðeigandi þeirrar jarðar. Guðmundur hreppstjóri Ísleifsson, sem eignaðist Háeyri eftir Þorleif tengdaföður sinn, hefir einnig sett sjógarð fyrir Háeyrarlandi, vestan frá garði þeim, sem Einar setti fyrir verzlunarlóð sína, austur að landamerkjum. Hefir eigi sjávargangur spilt Eyrarbakka síðan þeir garðar voru settir.

Stuttri bæjarleið fyrir vestan gömlu Einarshöfn var bær, sem vanalega var nefndur Refstokkur eða Rifstokkur, en er ætlað að sé

sami bærinn sem Drepstokkur, er Eiríkssaga rauða nefnir. Hann stóð spölkorn frá sjó og rann lækur fyrir framan túnið og var kallaður Síkið. Hann var afrensli Einarshafnar-flóðanna. Eigi er hægt að segja, hvort Síkið rann vestur í Ölfusá, eða það rann til sjávar, meðan hún lá miklu vestar en nú. En eftir að hún fekk það útfall, sem nú hefir hún, rann það í hana. Varði það túnið lengi fyrir sandfoki frá ströndinni. Flóðin, sem það rann úr, náðu yfir breitt svæði fyrir ofan gömlu Einarshöfn og lengra vestur, voru hólmar og eyjar milli þeirra með ágætu grasi, og voru það engjar Einarshafnarmanna, og Rifstokksmanna, er vestar dró. Fyrir rúmum 20 árum (nál. 1880) var uppi gamalt fólk, sem mundi eftir slægjublettum á því svæði, er þó fóru óðum í sand, þar eð sandburðurinn þurkaði flóðin meir og meir upp. Stóraflóð spilti svo túni og engjum á Rifstokki, að þar þótti eigi lengur verandi, og lagðist bærinn í eyði. Þó greri þar svo upp aftur, að þá er Nesi var eigi lengur óhætt fyrir Ölfusá, þá var sú jörð sameinuð við Rifstokk og bærinn settur á Rifstokkstúnið skamt fyrir vestan bæjarrústina. Þar stendur hann enn og hefir síðan heitið *Oseyrarnes*, því þá hafði áin fengið sitt núverandi útfall, þar skamt vestur frá bænum. Ferjað var þaðan yfir árósinn, — eins og enn er, — og lá leiðin til ferjustaðarins yfir Síkið. Var það oft vatnsmikið í rigningum og þó enn verra yfirferðar er það var upphlaupið í frostum. Gjörðu menn því þess vegna annan farveg fyrir ofan tún. Rennur þar enn lækur austan úr Eyrarbakkaflóðum og heitir Nesós. Eftir það var Síkið oft þurt eða því nær. En þá tók líka sandágangurinn að aukast. Þó var eigi all-lítill túnblettur í Óseyrarnesi þá er eg kom þar fyrst, og fénaðarhús stóðu austur á túninu þar, sem Rifstokkur hafði verið. Þá voru líka talsverðir grasmelar austur frá túninu. Einn slíkur »melur«, eða sandhóll með grastó á, var sérstakur lang-austast; hann hét Randíðarmelur, að sögn kendur við förukonu, Randíði að nafni, sem þar hafði orðið úti fyrir löngu. Nú sér hans engin merki néneinna melanna. Grímur bóndi Gíslason í Óseyrarnesi, dugnaðarmaður, reyndi til (nál. 1880) að veita ósnum aftur í Síkið, í þeirri von, að það kynni að verja túnið. En óvinnandi reyndist, að gera í sandinum þau mannvirki, er haldist gæti. Enda er nú svo komið, að ekkert tún er lengur í Óseyrarnesi. Og alt svæðið þaðan austur að Eyrarbakka er nú sandur einn, sem árlega færir sig upp á mýrina, sem fyrir ofan er, þannig, að hann berst í flóðin og ósinn austan og framan til, svo þar verður hærra undir vatninu heldur en í mýrarjaðrinum fyrir ofan, og færist það þangað undan honum. Hefi eg séð glöggvan mun á því síðustu 10 árin, eða jafnvel

þó færri séu talin. Má eigi fyrir sjá hve mikilli eyðileggingu þessi sandburður veldur á komandi tímum, ef eigi er við gert. Og ókleift mun reynast að græða sandinn upp, nema því að eins, að áður sé gjör sjógarður þar með ströndinni. Því nú ganga oft stórstraumsflóð yfir hana inn á sandinn og bæta æ ofan á hann. Og svo fýkur hann æ lengra, er hann þornar á sumrum.

Nes, sem áður er nefnt, hefir upphaflega staðið löngum spöl utar og ofar, út undir Ölfusá, þá er hún rann fram vestur við hraun og hafði útfall sitt nálægt því sem nú er mitt Hafnarskeið, eða vestar. Um það báru margir Ölfusbændur vitni fyrir Brynjúlfi sýslumanni Sigurðssyni. Sá eg afrit af vitnisburðunum í skrifuðu kveri, sem Magnús sál. Árnason í Vatnsdal átti. Án efa hefir þá verið ferjað yfir ána frá Nesi. En um ferjustaðinn hefi eg enga sögn heyrt. Og eigi hefi eg heldur heyrt, af hverju bærinn hafði Nesnafnið; hvort það var miðað við odda milli Ölfusár og Síkisins, — ef það hefir *þá* runnið í hana, — ellegar odda milli hennar og sjávarins. Hitt er auðvitað, að landeign Ness hefir náð upp með ánni til *Fyllarlækjar*. Því Nes hefir verið yzti bærinn í landnámi Hásteins og hinn efsti þeim megin. En þar nam Hásteinn til Fyllarlækjar, sem kunnugt er. Nú vita menn raunar ekkert um þann læk nema það, sem af Landnámu verður ráðið. Þórir að Selfossi nam »Kaldnesingahrepp allan upp frá Fyllarlæk». Hefir lækurinn því runnið milli Ness- og Flóagaflslanda út í Ölfusá. Þá hefir verið all langur vegur út að henni. En eftir því sem áin braut sig austur á við mjókkaði landið og lækurinn styttist, unz hann var eigi framar til sem sérstakur lækur. Enn sjást þó keldudrög, flóð og ósar, sem hljóta að hafa haft afrensli til þess lækjar, en hafa það nú til árinnar. Helztur þeirra er *Stakkholtsós*, sem er í landamerkjum Ness- og Flóagafls við ána, og má svo að orði kveða, að þar sé Fyllarlækur farinn að myndast. En drög til hans liggja miklu lengra að, jafnvel ofan úr Sölfholtskeldu; af henni tekur við Vöðlakelda og svo tók hvert flóðið og hver keldan við af annari alt vestur í Stakkholtsós. Svo það var að vissu leyti rétt til getið hjá Sigurði Vigfússyni, að Fyllarlækur væri annaðhvort Stakkholtsós eða Vöðlakelda; alt var sama rásin, er svo myndaði Fyllarlæk. Og sú rás myndaði landamerki milli Stokkseyrarhrepps og Sandvíkur- (ɔ: Kaldnesinga-) hrepps (er þar nú skurður grafinn eftir landamerkjunum vestur í Stakkholtsós). Nafnið Fyllarlækur hefir ef til vill komið af því, að áin hafi haldið lækjarvatninu inni (haldið honum *fullum*) um stórstraum, er sjórinn flæddi upp í ós hennar. Þá er eg var fyrst á ferð í Óseyrarnesi, sást Gamla-Nes þaðan, sem

dálitil græn rúst á árbakkanum nokkuð upp með ánni. Þar hjá, litlu fjær ánni, var önnur rúst með vörðu á. Var mér sagt, að það væri fjóss- og heygarðstóftin. Rúmum 20 árum síðar var bæjarrústin horfin, fallin í ána, en varðan á fjósrústinni stóð tæpast á bakkanum. Síðan eru liðin önnur 20 ár, og nú er fjósrústin líka horfin. Mér sýnist nú líklegt, að meðan áin lá öll vesturfrá og hafði miklu mjórri farveg, þá hafi bærinn Nes einnig staðið miklu utar (vestar), en verið færður undan ánni, ef til vill oftar en einu sinni, áður en sögur fara af. Hafi áin, — sem sennilegt er, — brotið viðlíka mikið hver 40 árin, sem þessi síðustu í mínu minni, þá gæti hún verið búin að hrekja þenna bæ nokkrum sínnum undan sér. Og nóg er svæðið; breikkun farvegarins austur á við nær nú yfir afarmikið flæmi. Rennur áin þar í kvíslum og eyrar í milli.

Áður en ég skilst við landnám Hásteins, vil ég geta þeirra munnmæla, að fyrrum hafi margar eyjar og hólmar verið á Þorlákshafnarvík. En með því efni þeirra hafi verið eintómur árburður, hafi sjórinn smámsaman brotið þær burt og borið sandinn upp að landinu. Eigi man eg þó heimild fyrir þessu.

Einnig vil eg geta þess, að þar sem orðið «*kelda*» kemur fyrir hér að framan, þá er það ekki haft í sinni fornu merkingu, sem er *kaldavermsluppspretta* (þeirri merkingu heldur það enn í nokkurum bæjanöfnum), heldur er það haft í sinni nútíðarmerkingu, sem er *mýravatnsrás*, (vanalega grunn og straumlítil og með meira eða minna grasi í botninum, en þó oftast blaut og ill yfirferðar).

Kaldaðarnes.

Svo segir Landnáma (V. 9.): »Þórir, son Ása hersis Ingjaldssonar, Hróaldssonar, fór til Íslands ok nam Kaldnesingahrepp allan upp frá Fyllarlæk ok bjó at Selfossi«. Nafnið »Kaldnesingahreppur« er leitt af bæjarnafninu *Kaldaðarnes*. En það bæjarnafn er eigi auðskilið, og hefir verið reynt að skýra það á fleiri en einn veg. Svo segja munnmæli, að í fornöld hafi áin verið svo mjó á svæðinu milli Kaldaðarnes og Arnarbælis, að þar hafi mátt *kallast á* yfir um hana, og af því hafi bærinn fengið nafnið, *Kallanarnes*, en svo hafi *an*- breyzt í *að*-, — að sínu leyti eins og *Finnr* er stundum breytt í *Fiðr*, — og þannig orðið Kall*að*arnes; þá hafi og *Kall*- breyzt í *Kald*-, að sínu leyti eins og *öll*ungis í *öld*ungis, — og þá var það orðið *Kaldaðarnes*. Er þessi skýringin víst elzt og almennust. Og það er nú ekki ólíklegt, að fyrrum hafi áin verið miklu mjórri, — og að því skapi dýpri, — en hún er nú, á þessu svæði og lengra

ofan eftir. Og hún þurfti ekki að vera svo ýkjamjó til þess, að menn gæti kallast á yfir um hana. En annað mál er, hvort það getur talist líklegt, að bærinn hafi fengið þannig lagað nafn af þessari orsök. Önnur skýring er sú, að »kallaðr« hafi verið viðurnefni manns, er bærinn hafi haft nafn af, — og þá breyzt eins að sínu leyti. En orðið *»kallaðr«* er þó ekki vel líklegt til að vera viðurnefni manns. Þriðja skýringin er, að bærinn sé kendur við mann, er hafi heitið keltnesku nafni, t. a. m. *Kallan* eða *Kaltan*, en að endingin *-an* hafi svo breyzt í *-aðr* (eins og Duncan í Dungaðr). Við þá skýringuna felli eg mig einna bezt. Og þá má líka hugsa sér, að »kallaðr« hafi getað verið viðurnefni manns, ef það hefði verið myndað úr keltnesku nafni (eins og t. d. viðurnefni Helga bjólans o. fl.). En um þetta er ekkert hægt að fullyrða. — Ekki sést nú á dögum hvernig endingin *-nes* er til komin. Líklegast þykir mér, að upphaflega sé meint nesið, sem myndast hefir milli árinnar og Fyllarlækjar, þó það hafi náð langt úteftir; því gat samt verið haldið svo langt upp með ánni, að bærinn gæti haft nafn af því. Og sama getur verið orsökin til þess, að enn í dag eru Kaldaðarnessengjarnar, sem liggja út með ánni, kallaðar Straum*nes*. En því mun það vera kent við *straum*, að áin hefir á því svæði verið straummeiri, er hún var mjórri. Verið getur líka, að þar útfrá, sem nú er af brotið, hafi smálækir, sem nú eru ekki til, myndað nes milli sín og á þann hátt gefið tilefni til Straumness-nafnsins. Fleira hefi eg ekki um landnám Þóris að segja.

Kambakista, Hróarslækur og Hróarsholt.

Svo segir Landnáma (s. st.): »Hróðgeir hinn spaki og Oddgeir bróðir hans . . . . námu Hraungerðingahrepp ok bjó Oddgeir í Oddgeirshólum; hans son var Þorsteinn öxnabroddr, faðir Þórgeirs, föður Ögurs í Kambakistu«. Hér er heldur ekkert um landnámið að segja. En eg vil nota tækifærið til að athuga *nafn*, og þá einkum *bæjarnafn*, Ögurs í Kambakistu. Það eru svo einkennileg og sjaldgæf nöfn, að eg hefi lengi litið svo á, sem Ögur muni hafa verið nokkurs konar þjóðtrúar-persóna, — þrátt fyrir það, að ætt hans er talin frá landnámsmanni, — og að Kambakista muni hafa verið dularstaður, er menn hafa hugsað sér. En nú hefir annað runnið upp fyrir mér, sem eg hygg að sannara muni vera: *Ögur* mun hafa verið söguleg persóna og nafnið leitt af *aga* (ófriði), en myndað á sama hátt og Gizur og Özur. Annars er ekkert um manninn að segja. En aðalatriðið er *bæjarnafnið*. Nú hygg eg að eg geti

bent á það. *Kambakista* mun hafa verið þar, sem nú er hjáleigan *Kambur* í Hróarsholtshverfi. Þó nú sé nafnið styttra, er ekki að marka; mörg önnur, og enda viðfeldnari, bæjarnöfn hafa verið stytt. En hér átti þó »kistu«-nafnið sérstaklega vel við. Bæði eru Hróarsholtsklettar sjálfir kistumyndaðir, og þá eigi sízt hinn staki klettur fyrir neðan Kamb. Á bæði »kamba«-líkingin og »kistu«-líkingin mætavel við landslagið. En eigi mun Kambakista hafa verið hjáleiga þá er Ögur bjó þar. Það er talin ætt til hans, eins og hann hafi verið mikilsháttar og nafnkunnur. Því hefir ábýli hans eigi verið smábýli. Tel eg nokkurn veginn víst, að þá hafi Kambakista verið eini bærinn, sem enn hafði verið settur þar, sem nú er Hróarsholtshverfið. Þykir mér líklegt, að þeir fræudur fleiri hafi búið í Kambakistu, hver fram af öðrum, verið kendir við bæinn og kallaðir *Kistlingar;* en svo hafi ókunnugir sagnamenn, sem eigi skildu það orð og vildu skýra það, búið til úr því: »Kvistlingar« (sbr. Landn. s. st.). Eru mörg dæmi upp á slíkar mishepnaðar skýringatilraunir frá eldri og yngri tímum. En nú kemur það til athugunar, að Hróarsholt hefir jafnan verið álitið landnámsjörð. Og satt að segja er leitun á jörðum, sem líklegri eru til að hafa bygst með hinum fyrstu í sínu bygðarlagi. Ekki er að marka, þó Landnáma geti þess ekki; hún sleppir svo mörgum landnámsjörðum, ekki af ásettu ráði söguritara, heldur af því, að enginn varð til að fræða þá um þær. Og mér sýnist heldur engin ástæða til að efast um, að Hróarr hafi heitið landnámsmaður, er numið hafi Hróarsholtsland. En kemur það ekki í bága við tilgátu mína um Kambakistu hér að framan? Þar er nú á að líta.

Nú verð eg að geta þess, að fyrir mörgum árum var eg einu sinni staddur að Læk í Flóa. Sá bær stendur norðanmegin Hróarsholtslækjar skamt fyrir innan Hróarsholtskletta; en þeir eru sunnanmegin lækjarins. Tók eg þá eftir því, að þar, sem nú er tún þess bæjar (Lækjar) eru uppgrónir farvegir eftir lækinn. Hann rennur nú í búg fyrir sunnan túnið, en hefir auðsjáanlega runnið áður norðar og beinna; hefir hann smámsaman brotið sig suður á við þar, og myndað buginn, sem nú var nefndur. Sunnan megin lækjarins taka þar við grösugar hæðir inn af Hróarsholtsklettum. Hefir lækurinn hætt að brjóta, er hann kom að hæðunum, því þar er berg undir jarðvegi. En jarðvegurinn er þykkur vel, malarborinn, og sendinn að ofan. Þar hefir norðanvindur rofið bakkann og myndað uppblástur, sem þó nær ekki vítt út. Þar tók eg í sama sinn eftir grjótdreif mikilli, aflangri, sem við uppblásturinn hafði komið í ljós. Virtist mér auðsætt, að þetta væri byggingargrjót,

þangað flutt af mönnum. Sumt af grjótinu lá utan í rofum, er eftir stóðu, og sást á því, að áður en upp blés hafði það legið nokkuð ofarlega í jarðveginum. Eigi var von að þar sæist veggja-undirstöður; grjótið hafði hrapað niður jafnóðum og undan því hafði blásið. Nú fór eg að hugsa um, hvaða bygging þetta hefði getað verið. Það gat aðeins verið um tvent að tala: *beitarhús* eða *bæ*. En nú er það sjaldgæft hér á Suðurlandi, að sjá merki til fornra beitarhúsa; þau tíðkuðust hér víst lítið meðan sauðfè var kallað »útigangspeningur«, og allra sízt í fornöld, meðan holt og hæðir voru skógi og víði vaxin. En mjög hlaut þessi bygging að vera gömul, því þó grjótið væri ofarlega í jarðveginum, þó var hann líka þykkur fyrir ofan það. Og auk þess náði grjótdreifin yfir lengra svið en líklegt var að beitarhús hefði náð. Komst eg því að þeirri niðurstöðu, að þetta mundu vera leifar af bæ. Og þá datt mér þetta í hug: »Hér mun Hróar landnámsmaður hafa sett bæ sinn í fyrstunni, og þá hefir hann líklega heitið: *að Hróarslæk*. En síðar, þá er landið fór að brotna og blása, hefir hann verið færður suður fyrir klettana, þangað sem hann er nú, og þá fengið nafnið *Hróarsholt*, því þar er hann lengra frá læknum.« Mig minnir, að eg setti þessa tilgátu fram við Snorra bónda á Læk, vel greindan mann, og að honum þætti hún ekki ólíkleg. En það vissi eg jafnframt, að eigi var ástæða til að setja hana fram opinberlega, þar eð ekkert var við að styðjast. En nú, er eg hef næstum því sannfærst um, aðKambakista hafi verið höfuðból fyrir sunnan klettana, þá þykir mèr þeim mun líklegra, að bær Hróars hafi verið fyrir norðan þá. Hin gamla tilgáta mín hefir endurlifnað við nýjar líkur. Sá, er fyrst bygði Kambakistu, hefir þá fengið hjá Hróari, eða erfingja hans, suðurhlutann af landnámi hans, svo það hefir skifst í tvö höfuðból, — þó hið nyrðra hafi að líkindum verið aðalbólið. Og það hygg eg, að þau hafi bæði verið í eign sömu ættarinnar; því svo er að sjá, að þá er aðalbólið varð að flytja suður fyrir klettana, hafi Kambakista gengið inn í það aftur. Bærinn Hróarsholt hefir þá verið settur við eða á ofanvert tún hennar, en hún líklega lagst í eyði um hríð. Seinna hefir hún bygst aftur sem hjáleiga með hálfu nafni sínu hinu upprunalega.

Enn vil eg benda á það, að þar, sem Landnáma segir frá landnámi Önundar bílds, þá segja *eldri* handritin, að hann hafi numið »fyrir austan Hróarslæk«, en hin *yngri* segja »fyrir austan Hróarsholt«. Gæti nú ekki verið, að svo stæði á þessu, að Önundur hafi numið fyrir austan landnám Hróars, og að bærinn hafi enn heitið: *að Hróarslæk*, er eldri handritin voru ritið, en verið búið að

flytja hann, er hin yngri voru rituð, og hann þá heitið í *Hróarsholti?* Legg eg þessar tilgátur undir álit skynbærra manna.

Önundur bíldur.

Svo segir Landnáma (V. 9.): »Önundr bíldr, er fyr var getið, nam land for austan Hróarslæk ok bjó í Önundarholti«. En áður, í 4. k. segir frá því, er Önundur féll í Orustudal fyrir Gunnari Baugssyni. Landnám Önundar hefir að neðanverðu takmarkast af landnámi Lofts, eður þeim hluta þess, sem Loftur gaf Þórviði Úlfssyni, og hafa landamerkin líklega verið um Súluholtskeldu. Að ofan hefir landnámið náð að löndum þeirra bræðra Arnar væla og Þorleifs gneista. Að vestan sýnist í fljótu bragði, að það hafi náð að Hróarslæk. En hafi svo verið, þá hefir Hróar bygt í landnámi Önundar, og getur það vel verið. En hitt *getur* líka verið, að orð Landnámu: fyrir austan Hróarslæk, hafi þá eina meiningu, að landnám Önundar hafi verið *til austurs frá Hróarslæk*, eða jafnvel: *fyrir austan Hróarslækjarland.* En þó að Hróar hafi þegið land sitt af Önundi, þarf ekki getgáta mín um »Hróarslæk« og »Hróarsholt« í handritunum að falla fyrir það. Að austan hefir land Kols í Kolsholti tekið við, hvort sem hann hefir nú verið landnámsmaður, eða leysingi Önundar, sem er fult eins líklegt, bæði af því, að nafnið *Kolur* er oft þrælsnafn, og líka af því, að eftir landslagi virðist eðlilegast, að landnám Önundar hafi í fyrstunni náð austur að Villingaholtsvatni og Skúfslæk, en Kolur svo fengið skák austan af því. En milli Kolsholts og Önundarholts eru engin landaskil af náttúrunni. Sú er sögn um Kol, að hann hafi átt vingott við Ragnheiði á Ragnheiðarstöðum, en hafi þótt leiðin þangað votsöm, og því lagt göngugarð ofan frá Kolsholtsbjalla til Ragnheiðarstaða (hinna fornu, auðvitað). Og hvað sem um þá sögu er að segja, þá sýnir garðurinn sig enn í dag, sér gjörla til hans alla þessa leið, þó hann sé mjög niðursokkinn og suðurendi hans sandi hulinn, en efri endinn sokkinn í blauta mýri framundan Kolsholtsbjalla. Og á stöku stað, þar sem blautast er, er hann lítið eitt slitinn. Hann er ýmist kallaður *Kolsgarður* eða *Kolsstigur.* Eftir því sem tilhagar, virðist hann hvorki vera ætlaður til að vera landamerkjagarður né vörzlugarður. Mun það því rétt, að hann hafi verið göngugarður.

Ekkert getur Landnáma um það, hvar Önundur bíldur var heygður. En leiði hans er sýnt á móaholti milli bæjarins og Orustudals. Eg skoðaði það í sumar, og Guðbrandur bóndi Tómasson í Önundarholti með mér. Sigurður Vigfússon hefir lýst þessu mann-

virki í Árb. 1882, bls. 55, og stendur sú lýsing heima. Hann getur þess og, að þar séu fleiri mannvirki samskonar. Og það er satt, þau eru fyrir víst 10, en munurinn er aðeins sá, að götutroðningar, sem liggja eftir holtsbrúninni, þar sem »leiðin« eru, hafa spilt þeim öllum, nema þessu eina, svo að bæði »leiðin« sjálf og upphækkanirnar utan um þau eru troðin sundur í stærri og smærri þúfur, sem glögga athygli þarf til að greina frá þúfunum í kring. Við grófum í 2 þeirra og var þar ekkert að finna, enda mjög grunt ofan að óhreyfðri mold. Eg hefi áður séð svipuð mannvirki og þetta, og eru þau alstaðar kölluð »leiði«. Þannig er fjöldi slíkra leiða í hól einum skamt vestur frá Minna-Mosfelli í Grímsnesi. Nokkur eru á svonefndri Leiðaflöt milli Skipholts og Haukholta í Hrunamannahreppi. Nokkur eru fyrir neðan Þrándarholt og Minna-Hof í Gnúpverjahreppi og enn víðar. Leiðin á Leiðaflöt skoðaði Sveinn sál. búfræðingur, og áleit þau gjör til að setja móhrauka á. Á árbakkanum fyrir neðan Þrándarholt lét eg fyrir nokkrum árum grafa í eitt slíkt »leiði« ofan að leirlagi, sem þar er í jörð og sést í árbakkanum. Ekkert var þar að finna. Grunar mig að flest eða öll slík »leiði« séu að eins upphækkanir til að setja á móhrauka eða heylanir; grafið í kring til að varna vatni, og »garðurinn« í kring sé myndaður af uppmokstrinum. Þó fullyrði eg þetta ekki, því að sumstaðar þar, sem þessi »leiði« eru, er hvorki mótak né slægjur nærri *nú á dögum*, og ekki hægt að segja hvort það var áður. Leiðin hjá Önundarholti hafa nú verið betur vönduð en samskonar »leiði», sem eg hefi séð annarstaðar. Og fullyrt var við mig, að mótak væri þar ekki í nánd. En í mýrinni, sem þar er hjá, hefir þó ef til vill einhverntíma verið slegið, og þá mátti setja heyið í lanir á holtinu, ef rosatíð var. Eg er þannig mjög trúarveikur á það, að »Önundarleiði« sé legstaður hans í raun og veru. Og mér þætti líklegra um slíkan mann, að hann hefði verið færður heim og *heygður* þar sem haugurinn sæist frá bænum. En, eins og aðrir heiðnir legstaðir, sem menn hafa vitað af, er hann víst útgrafinn og eyðilagður fyrir löngu.

Landnám Þórarins Þorkelssonar.

Svo segir Landnáma (V. 8.): »Þórarinn hét maðr, son Þorkels or Alviðru, Hallbjarnarsonar Hörðakappa; hann kom skipi sínu í Þjórsárós ok hafði þjórshöfuð á framstafni ok er þar áin við kennd. Þórarinn nam land fur ofan Skúfslæk með Þjórsá til Rauðár.« Það er nú ljóst, að hér er Skúfslækur talinn sem landamerki milli landa

þeirra Lofts og Þórarins. Loftur nam »upp til Skúfslækjar«, en Þórarinn nam »fur ofan Skúfslæk«. Skúfslækur kemur úr suðvesturendanum á Villingaholtsvatni og rennur nú á dögum suðaustur í Þjórsá fyrir ofan Sýrlæk. En á landnámstíð og lengi frameftir öldum rann hann í vesturhalt suður og kom í Þjórsá fyrir neðan Traustaholt (sem nú er Traustholtshólmi). Sér enn víða fyrir farvegi hans. Það var ekki náttúran, sem breytti rás hans, heldur veittu menn honum þannig á seinni öldum, og þykir nú eigi hafa verið heppilegt. Af þessu má sjá, að Þórarinn hefir numið þann hluta Villingaholtshrepps, sem með Þjórsá liggur suður og suðaustur frá Villingaholtsvatni. En þar sem segir, að hann hafi numið »til Rauðár«, þá segir það sig sjálft, — eins og Sigurður Vigfússon hefir tekið fram, — að þar getur ekki verið átt við hina sömu Rauðá, sem var vestan megin við landnám Lofts, þar eð landnám Þórarins lá austanmegin við það. Og ekki getur heldur verið, að landnám Þórarins hafi náð vestur að Hróarsholtslæk fyrir ofan landnám Lofts. Þar var fyrir landnám Önundar bílds ásamt löndum þeirra Hróars og Kols. Og þó þess skyldi til geta, að þeir hefðu allir fengið lönd sín af Þórarni, þá kæmi það í bága við Landnámu, sem segir, að Þórarinn nam land »með Þjórsá«; en þá yrði mestur hluti af landnámi hans fjarri Þjórsá. Auk þess hefði landnám hans þá myndað krók, sem lítt væri eðlilegt. Og að öllu þessu sleptu er það auðsætt, að lækurinn hefir ekki heitið Rauðá fyrir Hróarsholtslandi; þar hét hann Hróarslækur. Mér sýnist því um tvent að gera: *annaðhvort* er orðunum »til Rauðár« ofaukið af vangá á þessum stað Landnámu, *ellegar* til hefir verið *önnur Rauðá*, sem nú er ekki til, og hefði hún þá orðið að vera milli Villingaholts og Egilsstaða. Að vísu er þar nú engin *á* en lækir renna þar ofan úr mýrinni fram á sandinn og eftir honum til Þjórsár. Er hinn vestasti þeirra svo stór, að til eru *ár*, sem ekki eru stærri. Hann heitir Stóriós, og eru landamerkin milli Villingaholts og Egilsstaða skamt fyrir ofan hann. Þá sneið, sem á milli er, getur Villingaholt vel hafa eignast seinna, þó Stóriós hafi verið sú Rauðá, sem landamerkjum réð í fyrstu. Og eg tel næstum óefað, að svo hafi verið. Á öllu svæðinu milli Egilsstaða og Villingaholts er ærið breið sandspilda milli árinnar og graslendisins. Hefir uppblástur valdið því. Undan þeim sandblástri var bærinn Villingaholt færður þangað, sem hann nú er, nálægt aldamótunum 1800. Áður stóð hann suðaustan á Villingaholtsholti, á mjög fögrum stað. Sjást þar rústirnar uppgrónar. Því uppblásturinn hætti þá er örfoka var og malarsandur tók við. Hefir þar verið all-vítt graslendissvæði austur að Þjórsá, með eigi

þunnum jarðvegi. Hefir það mestmegnis verið mýrlendi, sem sést af því, að enn er malarsandurinn víðast hvar deigur. Er því eðlilegt, að á sú, er þar rann fram, fengi mýralit og ætti við að hún væri nefnd Rauðá. Og hafi hinir lækirnir úr mýrinni runnið saman við Rauðá (Stóraós) og svo farið vaxandi af vatni úr mýrlendinu á leið hennar, þá hefir hún eigi verið orðin sérlega lítil er hún kom í Þjórsá. Þá hefir sú leið verið miklu lengri en nú. Er svo sagt, að lengi frameftir öldum hafi Þjórsá runnið öll í einum mjóum ál austur við Grjótnes og þaðan suður með austurbakkanum. Á einum stað er sagt að állinn hafi verið svo mjór í fornöld, að kasta hafi mátt kefli þar yfir. Þar af hefði bærinn *Mjósyndi* (nú Mjósund) haft nafn sitt. Þó þetta, um keflið, sé nú orðum aukið, þá ber bæjarnafnið þess vott, að mjótt hefir þar verið yfir. Nú dytti engum í hug að nefna bæinn *Mjó*sund, ef hann hefði ekki borið það nafn frá gamalli tíð, því nú er áin þar afarbreið með miklum eyrum, og hefir aðalvatnsþunginn jafnan fylgt vesturbakkanum og brotið hann. Það er sögn, og hún líkleg, að bærinn hafi oft verið færður undan ánni, og var það síðast gert seint á 19. öld. Í bæinn, sem þá var aflagður, hafði verið dregið mikið af grjóti, svo að úr þeim hluta hans, sem í ána er fallinn, hefir myndast urð undir bakkanum; brýtur hún strauminn og bægir honum frá, hvort sem það getur nú lengi haldist. Þaðan frá fer áin breikkandi til sjávar, rennur í kvíslum og eyrar á milli. Víðast hvar liggur þó megin-állinn með vesturlandinu, nema hjá Sandhólaferju; þar er hann austanmegin um hríð. Þó hefir áin einnig þar brotið vesturbakkann; þar hafa myndast eyrar, sem hún flýtur yfir í vatnavöxtum. En þess í milli hafa þær stundum valdið sandfoki. Frá Sandhólaferju breikkar áin enn meira. Snemma á 18 öld(?) skar hún Traustaholt frá meginlandi. Er sagt, að bóndi þar hafi skorið bakka árinnar og veitt vatni úr henni á engjar sínar. En hún braut skurðinn, og gerði holtið, sem bærinn stóð í, að umflotinni eyju. Var bærinn síðan kallaður Traustholtshólmi og hin nýja kvísl Hólmaós. Svo hét hann fram á mína daga. Var fénaður hafður í landi og farið á bát yfir ósinn. En ósinn óx árlega, og þar kom, að eigi þótti eigandi við það, að sækja yfir hann á hverju máli, hvernig sem á stóð. Var bærinn því tekinn úr hólmanum. Enda er nú mestur hluti árinnar lagstur í ósinn og er nafnið »Hólmaós« nú sjaldan viðhaft, þar eð það á ekki lengur við, því nú er þar um Þjórsá sjálfa að ræða. Það er víst réttmæli, að mestan hluta hinnar miklu breiddar sinnar þar neðra hafi Þjórsá brotið af landnámi Þórarins, sem gaf henni nafnið.

Skotmannshóll.

Svo segir Landnáma (V. 4.), eftir að hún hefir sagt frá falli Arnar í Vælugerði »Þorleifr gneisti, bróðir Arnar, keypti af Þormóði Þjóstarsyni, at hann helgaði Örn, . . . hann skaut þá svo langt skot af handboga, at fall Arnar varð í örskotshelgi hans«. Þorleifur mun hafa búið að Gneistastöðum (Neistastöðum) útnorður frá Vælugerði við Hraunslæk. Hafa lönd þeirra bræðra legið samhliða miðsvæðis yfir Holtalönd, — sem nú heita Ásarnir, — en hafa þó eigi náð austur að Þjórsá. Þar liggur Egilsstaðaland með ánni. Engin sögn er um, hvar það var, sem Örn féll. En nálægt landamerkjum Vælugerðis að vestanverðu er einstakur strýtumyndaður klettahóll, sem heitir *Skotmannshóll*. Er það naumast vafamál, að hóllinn hefir nafn af Þormóði og skoti hans, þó eigi sé nú nein sögn um það. Í dálitlu bakkarofi rétt fyrir austan hólinn hafa komið upp mannabein. Ekkert fanst þar annað. Svo voru beinin heilleg, að varla gat verið, að þau hefðu legið í mold síðan í fornöld. Það er líka sagt, að einu sinni hafi tvö systkin verið tekin af á Vælugerðisþingi fyrir barngetnað sín á milli, og hafi þau verið dysjuð nálægt Skotmannshól. En þó þetta hafi ekki verið bein Arnar, þá hefir hann víst fallið eigi alllangt þaðan. Bæjarnafnið *Vælugerði* hefir án efa upphaflega verið Vælagerði, og komið af viðurnefni Arnar: »væli«, en aflagast í daglegum framburði. Og nú á dögum bera margir það fram: »Væligerði«. Orðið *væli* mun vera sama sem *veili* = *véli* = *vjeli;* mun Örn hafa verið kendur við *vélræði* og viðurnefnið gefið af óvinum hans.

Um landnám Özurar hvíta hefi eg ekkert að segja frekara en fram er tekið í grein minni: *Um Haugavað og Böðvarstóftir*, (Árb. 1900, bls. 29—31). Einnig er flest, sem um fornleifar á Skeiðum og í Hreppum er að segja, tekið fram annaðhvort í ritgjörð *Um Þjórsárdal* (Árb. 1885—6) ellegar í *Rannsókn í ofanverðu Árnessþingi* (Árb. 1894). Þó skal hér fáu einu viðbæta.

Á Skeiðum.

Svo segir Landnáma, V. 10: »Ólafur tvennumbrúni . . . . nam Skeið öll milli Þjórsár (ok Hvítár) til Sandlækjar«. Orðin »ok Hvítár« eru (í útg. Kh. 1843) tekin úr yngri handritum; þau vantar í hin eldri. Og útg. geta þess þó til neðanmáls, að þar kunni ef til vill að vera misritun í eldri handritunum, og þar hefði átt að standa: *milli Þjórsár ok Sandlækjar*. Það er auðséð, að þeir þora

varla að trúa því, að *yngri* handritin geti haft *réttara* fyrir sér. Slíku getur ókunnugleiki oft valdið. Fyrir kunnugum liggur það í augum uppi, að orðin: *ok Hvítár* eiga að standa þar, annars verður öll frásögnin meiningarlaus; *því að* Þjórsá er takmark landnámsins suðaustan megin, en Sandlækur (nú Sandlækjarós) norðaustan megin, það sem hann nær, en síðan Laxá. Þar á móti er Hvítá norðvestur og norðurtakmark landnámsins. Það er engin ástæða til að efast um, að Ólafur hafi numið alt land upp með Hvítá til Laxár, þó að 3 efstu bæirnir þar að norðaustanverðu hafi lengi talist með Biskupstungnahreppi, því ekki *eru* þeir þó *í Biskupstungum,* heldur *á Skeiðum* eftir landslagi að dæma. Þessir bæir eru: Iða, Helgastaðir og Eiríksbakki. Um Helgastaði er sú sögn, að Helgi trausti, son Ólafs landnámsmanns, hafi búið þar, og er það sennilegt. Hefir hann þá án efa átt land allra þessara 3 jarða. En þá er ekki óhugsandi, að eftir víg Helga hafi Mosfellingar eignast land hans. En þess þarf ekki við; Skálholtsbiskupar höfðu nóg ráð til að ná því undir staðinn. Og það var fýsilegt, jarðirnar mátti byggja með þeirri kvöð, að staðurinn hefði þar landsnytjar með fram. Og að svo hafi verið, sèst meðal annars af því, að í Iðu-engjum er mýrarspilda, eigi all-lítil, sem heitir *Skólinn.* Þar er sagt að skólapiltar hafi unnið heyvinnu fyrir staðinn á sumrum. Ef til vill hefir þetta komist svo snemma á, að fyrstu landnámsritarar eða heimildarmenn þeirra hafi fyrir það sama vilst á norðurtakmörkunum á landnámi Ólafs, og eigi getað tekið þau skýrt fram. Enginn kunnugur hefði samt slept Hvítá fyrir það, þó hann hefði eigi talið þessar 3 jarðir með landnámi Ólafs; það hefði samt náð upp fyrir mitt Vörðufell, og Hvítá hefði eins fyrir það verið norðvesturtakmarkið á landnáminu.

Sandlækjarós er nú á tímum aflöng starardæl, víðast hvar ófær yfirferðar. Úr henni rennur svo lækur norðvestur í Laxá um blásið svæði, sem þó er að gróa upp. Mun starardælin hafa náð lengra norðvestur fyrrum. Hún er í raun og veru gamall farvegur eftir Kálfá. Sú á hefir þá runnið í Laxá, en eigi í Þjórsá. Það sést af fornum farvegum. Þá og lengi eftir það, hefir Þjórsá runnið fyrir sunnan Árnesið. Kálfá hefir runnið þar, sem Þjórsá rennur nú, ofan fyrir Þrándarholt. En svo hefir hún tekið á sig krók norðvestur í ósinn. Og í þeim krók hefir hún brotið suðurbakka sinn smátt og smátt, og við það fært sig framar og framar (ɔ: neðar), þangað til hún náði saman við Þjórsá og myndaði Árnessporðinn, sem nú er kallaður. Þá fyrst gat það heitið *-nes.* En þessar breytingar hafa án efa verið um garð gengnar nokkuð löngu áður en

landið bygðist. Og sama er að segja um Laxá. Hún hefir einhvern tíma á liðnum öldum runnið suðvestur yfir Skeiðin út í Hvítá. Það Það sýnir forn farvegur. En hann hefir verið þornaður og uppgróinn fyrir æfalöngu þá er Ólafur kom. Á landnámsöldinni hefir *Þjórsá* eigi borið *það* nafn á því svæði, sem með fram Skeiðunum liggur. Þeir, sem þar bygðu austan megin hennar, hafa kallað hana *Kaldá*. Það sýnir bæjarnafnið *Kaldárholt*. Sá bær stendur þar á austurbakka hennar. Og nafnið *Kaldá* er svò mikið réttnefni um einhverja hina köldustu á landsins, að undra má, að það náði ekki yfirhönd. En skiljanlegt verður það með því móti, að Skeiðamenn, sem á svo löngu svæði áttu land að ánni, hafi gert sér far um að halda fram *Þjórsár*-nafninu. Og það gat verið fylgismál frá þeirra hlið, hafi samband verið milli ættanna Ólafs tvennumbúna og Þórarins Þorkelssonar. Og *Trausta*-nafnið gefur bendingu um, að svo hafi verið: Helgi *trausti* var sonur Ólafs; og bærinn *Trausta*-holt í landnámi Þórarins hefir víst verið kendur við nafn eða viðurnefni manns. En það nafn er svo sjaldgæft, að manni hlýtur að detta í hug, að hér sé að ræða um menn af sömu ætt. Það er í þessu, eins og svo mörgu öðru, að þar sem enga vissu er að fá, verður maður að láta sér nægja það, *að benda á líkur.*

Suðvesturtakmarkið á landnámi Ólafs er ekki hægt að ákveða nákvæmlega. Landamerkin milli þeirra Ólafs og Özurar í Kampaholti hafa verið einhversstaðar á Merkurhrauni og svo beint austur í Þjórsá. En Merkurhraun er all-mikið svæði. Austan við hraunið, milli þess og Kílhrauns, er mýrlend grassléttа, sem heitir Áshildarmýri. Hún á að vera kend við Áshildi, konu Ólafs. Frá þeirri mýri gengur laut mikil alla leið vestur úr hrauninu. Hún heitir Merkurlaut. Sunnan við mýrina og vestan við lautina skiftast vegir þá er frá Ólafsvöllum er komið; liggur annar ofan með lautinni niður í Flóa, en hinn til Hraunbæjanna niður við Þjórsá. Þetta eru að líkindum *gatnamótin*, sem Landn. nefnir. Litlu fyrir neðan gatnamótin er stór hraunhóll, er heitir Axarhóll. Í honum er sagt að Þorgrímur orrabein hafi verið heygður, hafi exi hans fundist þar síðar, og sé hóllinn kendur við hana. Nú sjást engin merki þess, að þar hafi haugur verið eða dys. En sögnin um axarfundinn bendir á, að dysin hafi verið rofin og leitað í henni. Hafa þá þar, eins og víðar, öll verksummerki verið eyðilögð. Ofantil við mýrina er annar hraunhóll, miklu minni. Hann heitir Áshildarhóll, og sagt, að Áshildur liggi þar. Ekki sjást heldur nein merki til þess. En skamt er þaðan að Axarhól og sést hann gjörla. Getur þetta ef til vill bent á, að Áshildur hafi harmað Þorgrím dauðan.

Svo segir Landn. (s. st.), að þeir Teitur og Helgi »fundust í Merkurhrauni upp frá Mörk við Helgahvál«. Sagt er, að Merkurhraun hafi nafn af bæ, er þar hafi verið og heitið Mörk. Gera munnmælin mikið úr landkostum þar. En sá er gallinn á, að enginn veit hvar þessi bær hefir verið. Líklega er það þó ekki tómur hugarburður, að bærinn hafi verið til. Að vísu má segja, að nafnið *Merkurhraun* komi af því, að hraunið hafi verið skógi vaxið. Og það hefir nú án efa verið. En orð Landn. »upp frá Mörk« sýna, að *Mörk* hefir heitið sérstakur staður á hrauninu. Og þau miða, meira að segja, við hann sem alkunnan. Liggur þar næst að ætla, að það hafi einmitt verið bær. Um það, hvar sá bær hafi verið, getur leikið á tvennu. Niður með Merkurlaut, góðum kipp fyrir neðan Axarhól, hafa lengi verið beitarhús frá Hjálmholti og eru þar rústir miklar og sumar fornlegar. Þar halda margir að Mörk hafi verið, og þá hefði legið beint við að kenna Merkurlaut við þann bæ. En ofarlega í hrauninu norðan til eru grænir hólar og mýrardælur og þar eru all miklar rústir. Þar heitir Ólafsvallasel og sýnir nafnið að þar hefir verið sel á sínum tíma. En bær gat vel verið þar áður. Og Helgahóll, sem víst er talið að sé Helgahváll, er þar skamt norðar, svo að orð Landn. »upp frá Mörk við Helgahvál«, sýnast að benda á Ólafsvallaselið sem þann stað er bærinn Mörk hafi verið. — Á Helgahvál er minst í Árb. 1894, bls. 15., og hefi eg engu þar við að bæta.

Gnúpverjahreppur.

Svo segir Landn. V. 11: »Þorbjörn laxakarl nam Þjórsárdal allan ok Gnúpverjahrepp allan ofan til Kálfár ok bjó hinn fyrsta vetr at Miðhúsum«. Hér við verður dálítið að athuga. Við hvað er hér miðað með orðunum: »Ok bjó hinn fyrsta vetr«? Af hvaða *vetrum* var sá *fyrstur?* Auðvitað af þeim vetrum, sem Þorbjörn bjó *í landnámi sínu*. En þá vill svo til, að Miðhús, fyrsti bústaðurinn hans, er fyrir neðan Kálfá og því fyrir utan landnám hans, ef það náði ekki nema ofan til Kálfár. En þá er alt er vel athugað, kemur það nokkurn veginn ljóst fram, að Þorbjörn hefir numið Gnúpverjahrepp *allan*, en orðunum: »ofan til Kálfár« er ofaukið í Landn., og hlýtur það að eiga rót sína í því, að heimildarmaður söguritarans hefir verið ókunnugur og hugsað sér landslagið dálítið öðruvísi en það er. Þetta sést bezt þá er hann fer að skýra frá, hvernig Þorbjörn skifti landnámi sínu milli venzlamanna sinna. Hann kom fyrstur þeirra út, og hefir víst af ásettu ráði numið svo

mikið land, sem hann sá að þeim mundi öllum nægja ef þeir kæmi, — sem hann mun hafa búist við. Nú skifti hann þannig, að hann hèlt sjálfur efsta hlutanum: Þjórsárdal öllum og landinu út til Þverár. Þormóði hefir hann gefið miðhlutann frá Þverá ofan til Kálfár; í þeim hlutanum er Skaftholt. Ófeigi hefir hann gefið yzta hlutann milli Kálfár og Laxár að ofanverðu. En þar að neðanverðu nam Þrándur land, er hann kom út, og má nærri geta að hann hefir numið það með ráði Þorbjarnar, vinar síns. Um þetta segir nú svo. »Ófeigi (gaf hann) hinn ytra lut milli Þverár ok Kálfár, ok bjó (hann) á Ófeigsstöðum hjá Steinsholti. En Þormóði gaf hann hinn eystra lut ok bjó hann í Skaptaholti«. Þessi »eystri hluti«, sem Þormóður fékk, liggur nú raunar milli Þverár og Kálfár; þar er Skaftholt, sem fyr segir.

En bærinn Steinsholt og rúst Ófeigsstaða eru í þeim hlutanum, sem liggur milli Kálfár og Laxár. Sú á hefir á nokkru svæði skilið lönd þeirra Ófeigs og Þorbjarnar jarlakappa og er ekki ólíklegt, að laxveiðin í henni hafi verið orsök til deilu þeirra. — Svæðið milli Kálfár og Laxár er mjög mikið land, og er það víst ekki meiningin að Ófeigur hafi fengið það alt, heldur aðeins efri hluta þess. Þar voru Ófeigsstaðir. Þrándur mjöksiglandi kom út síðastur þeirra, »ok nam land milli Þjórsár ok Laxár ok upp til Kálfár ok til Sandlækjar«. Hér hefir víst átt að standa: ofan til Sandlækjar, því það er hið rétta. Orðin »upp til Kálfár« þurfa athugunar við. Það er eins og sögumaður hafi hugsað sér, að Kálfá skifti hreppnum hér um bil yfir þvert, og ætti þeir Þormóður og Ófeigur landið fyrir ofan hana, en Þrándur hafi numið fyrir neðan hana. Og þar eð hann ætlar, að Þorbjörn laxakarl hafi eigi numið þar land, þá getur hann þess ekki, að Þrándur hafi numið með ráði hans. En Miðhús, þar sem Þorbjörn bjó hinn fyrsta vetur, eru einmitt í því landi sem Þrándur nam, og mjög nærri Þrándarholti. Miðhús átti Þorbjörn, og því líka landið þar í nánd, þangað til hann eftirlét Þrándi að nema það. Þetta virðist mér að segi sig sjálft. En svo er eftir að vita hvar Þorbjörn setti landamerkin mill Þrándar og Ófeigs grettis. Ekki gat Kálfá skilið þau lönd; hún rennur ekki yfir um þveran hreppinn, heldur eftir honum endilöngum að kalla. Hún skildi land Þormóðar frá landi Ófeigs uppfrá og frá landi Þrándar niðurfrá. En milli landa þeirra Ófeigs og Þrándar voru engin landamerki af náttúrunni, og engin munnmæli eru um þau. Sagt er raunar, að Geldingaholt hafi nafn af því, að Þrándur hafi haft þar beit fyrir geldinga sína. Þó er vetrarríki meira efra, og þætti mér engu ólíklegra, að hér væri farið manna vilt, og að það hafi

verið Ófeigur sem notaði þessa beit. Sé nú gert ráð fyrir að Ófeigur hafi átt Geldingaholt, þá verða landamerkin eigi allöngum spöl fyrir ofan Miðhúsafjall. Og þá mega orðin »upp til Kálfár« til sanns vegar færast að nokkru leyti. Ofan þangað, sem landamerkin þá hafa verið, er aðalstefna Kálfár í suðvestur; en þaðan rennur hún í suður til Þjórsár, og þar nær austurhlutinn af Miðhúsalandi *upp til Kálfár*. Raunar hefir hún ýmislega breytt sèr á þessu svæði. En eftir því sem bezt verður ráðið af fornum farvegum hennar, hefir þetta engu síður átt við fyrrum en nú. Eftir þessu verður landnám Þrándar raunar talsvert minna um sig en landnám Ófeigs. Samt er það bæði gott og mikið land. Á því standa nú 5 bæir, allir fremur góðir; það eru: Sandlækir tveir, Skarð, Þrándarholt og Miðhús. Og þar við má bæta Skammbeinsstöðum, sem nú eru í eyði. Sá bær stóð fyrir austan Miðhúsafjall og átti land upp til landamerkja Geldingaholts. . Þar á móts við fyrir austan Kálfá er bærinn *Hof*. — Hann er í landnámi Þormóðar, og bendir það til þess, að hans eftirmenn hafi orðið höfðingjar hreppsins um hríð. — Á Hofi var kirkja lengi, og hún eignaðist Skammbeinsstaði. Lögðu Hofsbændur þá í eyði og notuðu landið, og helzt það enn.

Þó Landn. nefni *Miðhús*, sem fyrsta bústað Þorbjarnar laxakarls, þá má nærri geta að hann hefir eigi gefið bænum *það nafn* þá þegar, meðan þar voru engir aðrir bæir. Nafnið *Miðhús* gat fyrst átt við þegar bæði var búið að byggja Þrándarholt og Skammbeinsstaði; þar eru Miðhús mitt á milli. Og sennilegt er, að þar hafi síðast verið bygt af þessum 3 stöðum; þar hefir verið auðn frá því Þorbjörn fór þaðan og þangað til Þrándur var kominn og bygð farin að þéttast í landnámi hans. Hitt er annað mál, að bær var þar kominn þá er Landn. var rituð, og líklega fyrir löngu.

Um Ófeigsstaði er þess að geta, að þeir hafa staðið á mjóum rana fyrir vestan tún í Steinsholti; er þar mýrarsund á milli. Vestan við Ófeigsstaði er djúp gróf, og hefir túnstæðið verið lítið. Þess vegna mun það hafa verið, að aðalbólið hefir snemma verið fært austur fyrir mýrarsundið. Það hefir að líkindum gert maður er Steinn hét og nefnt bæinn eftir nafni sínu. Ófeigsstaðir hafa samt verið bygðir langt fram á aldir: rústirnar þar eru ekki fornlegar. En þá hefir þar að eins verið hjáleiga. Það var á sínum tíma fjölbygt hverfi: Steinsholtshverfið. Haldast enn í munnmælum nöfn kotanna, og virðist réttast að geta þeirra. *Gata* var á vesturbarmi grófarinnar andspænis Ófeigsstöðum. Þau voru kölluð einu nafni *Vesturkotin*. *Bali* var norður á túninu; hann er enn bygður og Vesturkotin lögð til hans. *Austurkot* voru 3: *Hringaríki*, *Lundún* og

Drundur. Auk þess voru *Þorsteinsstaðir* inn í fjalli og *Austurhlið* niður við Kálfá. Hún er enn bygð. Austurkotin voru lögð undir heimajörðina og hafa rústir Lundúna og Hringaríkis verið sléttaðar út í mínu minni. Um Lundún er sagt að sé þulan: »Það er lag í Lundún«, o. s. frv. (hana kunni gömul kerling þá er eg var barn). Drundur er utantúns og sér þar fyrir lítilli rúst og mjög litlu túnstæði. Um Ólaf nokkurn, er þar bjó, er þessi vísa:

Ólafur með illa lund
er mér sagt að búi í Drund.
Bæði á hann börn og sprund,
býsnalítið fé á grund.

Það má nærri geta, að lífskjör manna í slíkum smákotum hafa eigi verið löguð til að gera þá glaðlynda, eða með *góðri lund.* Þar hefir fátt verið til að gleðjast við. En kröfurnar til lífsins hafa þó verið ólíku minni en nú.

Mörg eru eyðikot í Gnúpverjahreppi, víðar en í Steinsholtshverfinu. En ekki verða þau talin hér. Aðeins verður að geta um tvö kot hjá Þjórsárholti. Þar er hæð fyrir ofan bæinn, kölluð Þjórsárholtsholt. Norðaustan undir henni er rúst *Dofrastaða* (eða Dofurstaða), sem Daníel Bruun höfuðsmaður getur um í Fylgiriti við Árbókina 1898, bls. 43. Hitt kotið hét *Alviðra.* Það er í dálitlum hvammi vestan undir holtinu. Því get eg þessa kots, að mér þykir rúst þess að vissu leyti merkileg, þó hún sé ekki stór. Garður hefir verið lagður yfir um þveran hvamminn að framanverðu og er tóftin í garðs stað, það sem hún nær, þannig, að gaflarnir ganga inn í hvamminn, nál. 2 faðm., og bakveggurinn, nál. 6 faðm., samtengir þá að aftan, en framveggur sést ekki. Þar hefir verið þilveggur. Þessi rúst er þannig eitt af mörgum dæmum upp á það, að fornmenn höfðu bæina í túngarðs stað, þar sem þeir stóðu við túnið. Og hún er líka dæmi upp á það, að stundum voru framgaflar eða framhliðar íbúðarhúsa gerðar af við einum. Bjó eg því til uppdrátt af rústinni og hvamminum.

Enn er eftir að minnast á *Grettistak* norðan í Skaftholtsfjalli. Það er líklega kent við Ófeig Gretti, því ekki er þess getið, að Grettir Ásmundsson hafi nokkurn tíma komið á þær slóðir. Það eru 2 steinar misstórir, og er hinn stærri reistur upp við hinn minni. Með lagi og ráðum hafa *menn* ef til vill getað komið honum svo fyrir. En merkilegast við hann er, að steintegundin í honum er ekki úr Skaftholtsfjalli. Það fjall er úr blágrýti (basalt). En steinninn er úr þursabergi (breccie), sem hvergi er þar nær en í Núps-

fjalli eða ásunum hjá Asum. Það er fullri bæjarleið frá og uppgróið hraun á milli. Að vísu hefði hann getað borist í istíðar jökli áður enn hraunið rann. En hann hefði þó líklega malast sundur í jöklinum, þar eð hann er svo laus í sér. — Leiðin milli Steinsholts og Skaftholts liggur fram hjá steininum.

Til Gnúpverjahrepps telst *Ölmóðsey*. Hún liggur í Þjórsá fyrir Núpslandi. Þangað má að eins komast á bát þegar áin er lítil, og stöku sinnum á ís. Þar er forn girðing nál. 32 föðmum ummáls. Í henni er upphækkun, sem gæti verið saman feldur kofi. Þetta á að vera bústaður Ölmóðs og jafn framt legstaður hans. Í æsku heyrði eg sagnir um hann: að hann hefði verið »líflaus« (sekur), en komist út í eyna — sundriðið ótemju, — bygt þar virki og hafst þar við, en fallið að lyktum og skáli hans verið feldur yfir hann dauðan. Að hverju leyti þetta á við sannindi að styðjast, veit nú enginn. Hvort sem saga Ölmóðs hefir verið mikil eða lítil, er hún týnd. Og án efa hafa margar sögur farið sömu leiðina. Er bágt að segja, hve mikill skaði það kann að vera.

Forn vatnsveitustokkur hjá Stóra-Hofi.

Það er eigi síður merkilegt en hvað annað, að sjá þess merki, að framtaksemi og dugnaður í búnaðarefnum hafi fyrrum átt sér stað. Það sést t. a. m. eigi allóvíða, að fornmenn hafa þekkt vatnsveitingar og notað þær. En hvergi hefi eg þó séð upphleyptan vatnsveitustokk frá fornöld, nema hjá Stóra-Hofi i Gnúpverjahreppi. Þar hefir Kálfá verið tekin upp ofantil við svonefnt Litla-Hraunsnef og henni veitt heim að túni eftir stórfenglegum veitustokk, er liggur í ýmsum krókum eftir vatnshalla; á einum stað t. d. er hann bygður fyrir bratt hraunsnef og bygður utaní því. Þá er heimundir túnið dregur, liggur hann undir brattri brekku. Þar hafa á 2 stöðum runnið yfir hann moldarskriður og hulið hann. Nú eru þær þó grónar upp aftur. En hætt hefir verið að nota stokkinn áður en þær runnu. Alls er stokkurinn hér um bil 700 faðma langur, og svo tekur við af honum flóðgarður, og hefir flóðveita verið gjör yfir mikið af engjunum. Orsökin til þess, að hætt var að nota þessa áveitu, hefir verið sú, að Kálfá hefir grafið sig niður á við, brotið bakkann og dýpkað farveg sinn, svo eigi var lengur hægt að ná vatni úr henni upp í stokkinn.

Akurgirðingar.

Í landi jarðarinnar Fossness í Gnúpverjahreppi er dalur sá, sem Sauðhúsdalur heitir. Hann liggur inn með Þverá eigi allskammt frá bænum. Í innanverðum dalnum er brekka sú, er *Garðabrekka* heitir. Hún liggur við suðvestri. Neðan undir henni endilangri er forn garður, sem þó er horfinn undir aurrensli í báða enda. En samt er lengd hans um 60 faðmar. Samhliða honum er annar garður ofan til í brekkunni. Af báðum endum hans er brotið, og er hann nú nál. 45 faðmar. Milli þeirra er hæð brekkunnar 32 faðmar, og er þeirri spildu skift, með 2 bognum þvergörðum, í 3 hluti. Er miðhlutinn nál. 25 föðmum á breidd, en breidd hinna verður ekki ákveðin, því þar eru rofbakkar báðum megin. Í austasta hlutanum er hólbunga út úr brekkunni, og er bogadreginn aukagarður neðanundir henni. Hann á ekki saman við hina garðana og er að líkindum eldri girðingarbyrjun, en verið hætt við hana aftur, þá er öll brekkan var tekin til akuryrkju. Því án efa eru þetta akurgirðingar. Hefir brekkan verið valin af því hún liggur svo vel við. Í Akrabrekku hjá Stóra-Núpi sér fyrir svipuðum girðingum; eru þær heldur minni, en fleiri samhliða. Milligarðar eru þar mjög óglöggir orðnir; má og vera að þeir hafi að nokkru leyti verið sléttaðir út í seinni tíð, því Akrabrekka er í túninu. Þó sér fyrir þeim, ef vel er að gáð. Varla kemur til mála að þessar akurgirðingar í Garðabrekku hafi tilheyrt Fossnesi og verið svo langt frá bænum. Þar heima hefir og verið akurreitur í Akurhól sunnan í túninu. Mun bær hafa verið í Sauðhúsdal, þó þekkjanleg bæjarrúst sjáist þar ekki. En fornleg tóft er þar neðan undir girðingunni vestarlega. Hún er óskift, 8 faðma löng með dyr á suður enda. Nokkru fjær er aflangur hringur, 12 og 8 faðmar í þvermál, og enn önnur smátóft milli hans og brekkunnar. Öll eru þessi mannvirki fornleg. Á lækjarbakka skamt frá eru seljatóftir frá seinni tímum. Þær geta verið bygðar ofan á bæjarrúst.

Laxþurkunarhjallur.

Fyrir ofan Hrepphóla eru margir misháir hnúkar, og eru það hólarnir, sem bærinn hefir nafn af. Eru 3 þeirra stærstir. Sá af þeim þremur, sem næstur er bænum heitir *Hjallás*. Uppi á honum er grjóttóft, 8. ál. löng og 3 ál. víð. Veggirnir eru sumstaðar heilir og eru þeir $1^1/_4$ al. þykkir. Nafn ássins bendir til þess, að þetta sé hjalltóft, enda getur hún ekki annað verið. Raunar mætti hugsa

sér að þetta væri barnabygging. En grjótið í henni er mikils til of stórt til þess, að það geti verið. Á svo háum stað, sem hér er, var hentugt að hafa hjall til að þurka í eitthvað það, sem maðkafluga mátti ekki komast að. Hér er of svalt fyrir hana. Og með því að í Hrepphólum hefir frá ómunatíð og fram á seinni hluta 19. aldar verið góð laxveiði í Stóru-Laxá, þá er það varla vafamál, að á *Hjallási* hefir lax verið þurkaður til geymslu áður enn menn kunnu að salta hann, eða þá að saltið skorti.

Naddaðarsynir.

Svo segir Landnáma (V. II.) »Bröndólfr ok Már, Naddaðar synir ok Jórunnar, dóttur Ölvis barnakarls, kómu til Íslands bygðar snemma; þeir námu Hrunamannahrepp svá vítt sem vötn deila. Bröndólfr bjó at Berghyl.... Már bjó at Másstöðum«.... Viðvíkjandi bústöðum þessara bræðra vil eg taka fram það, er nú skal segja: Bærinn Berghylur stendur vestan undir háu felli, sem gengur langt niður. Gagnvart því, langri bæjarleið vestar, er hár ásahryggur, er hverfur saman við fjallið um Gildarhaga. Verður dalur milli ásanna og fjallsins. Móts við bæinn Berghyl, útnorður þaðan, er bær sá, er Reykjadalur heitir. Hann stendur í sérstökum ási, og er þar engin dalmyndun önnur, en hinn nýnefndi dalur, sem báðir bæirnir eru í. Inn frá Reykjadal, hjá bænum Laugum, eru hverir, og hlýtur bærinn Reykjadalur að hafa nafn af þeim. Nafnið Reykjadalur nær þannig yfir allan hinn áðurnefnda dal. En eigi mundi einstakur bær í þeim dal hafa verið nefndur nafni dalsins, ef aðrir bæir hefðu verið þar áður. Af þessu hefi eg dregið þá ályktun, að Bröndólfur muni fyrst hafa sett bæ sinn í Reykjadal og gefið bænum það nafn, en síðar flutt sig að Berghyl og búið þar síðan til elli. Hann hefir átt tvo sonu að minsta kosti. Ritari Landnámu hefir ætlað að telja fleiri enn einn, þó hann hyrfi frá því. En sá þeirra, sem ætt er talin frá, hefir líklega verið á Berghyl eftir föður sinn og sá bærinn því orðið kunnari, sem landnámsjörð. Ætla má, að annar son hans hafi búið á Reykjadal. Víst er um það, að bæjarnafnið féll ekki niður þó Bröndólfur flytti þaðan. Er því líklegt, að bygð þar hafi aldrei lagzt niður.

Bæjarnafnið Másstaðir er ekki til og hefir því týnst mjög snemma. Og með því að Más-nafn er fremur sjaldgæft, hefir þess verið getið til, að þetta sé sami Már sem sá, er numið hefir Mástungu í Gnúpverjahreppi. En það getur því að eins verið, að hann hafi flutt sig alfari úr Hrunamannahreppi, — selt *alt* landnám sitt — og síðan

numið Mástungu. Hann seldi Þorbirni jarlakappa »alt fyrir neðan Selslæk, á milli ok Laxár«. Selslækur er nú án efa sama sem Litla-Laxá. En hún rennur eftir endilöngum hreppnum og hefir víst skilið landnám bræðranna, svo að af henni verður ekkert ráðið um það, hve langt það land, sem Þorbjörn keypti, náði upp eftir. Og þó Már hafi flutt sig að Mástungu, er sama óvissan um Másstaði fyrir því. En hafi Þorbjörn eigi eignast nema nokkuð af landnámi Más, neðan til, — sem helzt er að ráða af orðalagi Landnámu, — þá verður að hugsa sér Másstaði ofarlega í hreppnum, ef til vill þar, sem nú heitir Hrunakrókur. Þar er fagur dalur, lengst til fjalla, og þar eru mikil fornmanna virki. En þar er mjög mikið vetrarríki. Má vera að fjármissir hafi neytt Má til að selja land og ef til vill til að flytja burtu. — Auðvitað legg eg ekki áherzlu á þetta, þó eg slái því fram.

Þá er nú komið að vesturhlutanum: vestan Hvítár og Ölfusár.

Þingholt í Ölfusi.

Svo segir Landnáma (V. 13.) »Ormr (hinn gamli) nam land fyrir austan Varmá til Þverár ok um Ingólfsfell alt ok bjó í Hvammi; hans son var Darri faðir Arnar«.... Þverá, sem hér er nefnd hlýtur að vera Tunguá í Grafningi. Til þess getur um enga aðra á verið að ræða. Arnar Darrasonar er getið á þann hátt, að auðsjáanlega er gert ráð fyrir, að lesandinn kannist við hann. Hefir hann víst verið höfðingi og án efa bygt fyrstur í Arnarbæli; mun það höfuðból við hann kent. Hann hefir átt mannaforráð um Ölfus fyrir austan Varmá. Norður frá túni í Arnarbæli er lágt holt, er Þingholt heitir. Eigi vita menn tildrög til þessa örnefnis, og mun það vera fornt. Ef til vill er það sveitarþingstaður Arnar. Holtið er aflangt frá norðri til suðurs, og er það uppblásið eftir endilangri miðjunni, en óblásið utan með. Þar eru á því margar tóftir, en flestar eru þær frá seinni tímum: það er fjárhústóft ein nýleg og margar stekkjartóftir, misgamlar að sjá. Að eins ein tóft er þar verulega forn, og er hún svo niður sokkin og óglögg, að ekki er hægt að mæla hana. En allstór er hún að sjá og eigi ólíkleg til að vera forn búðartóft, þó það verði nú ekki fullyrt, þar eð eigi sjást fleiri á hennar reki. Þær *geta* nú verið eyðilagðar, hver veit hve margar, bæði verið blásnar burtu, og líka verið teknar upp í hinar nýrri tóftir. En þótt það *geti* verið, og þótt, meira að segja, engin ólíkindi séu á því, þá vantar samt *vissuna* um það. Að eins nafn-

ið *Þingholt* gefur bendingu um þinghald á þeim stað. Og þar eð þess þinghalds er hvergi getið, þá liggur nærri að ætla, að það sé eldra en söguöldin. En hún byrjaði eiginlega með alþingi. Til eru að vísu örnefni kend við þing, sem þó eru frá seinni öldum. Sýslumenn settu þing á ýmsum stöðum til að dæma afbrotamenn. En vanalega eru þá þar nálægt örnefni kend við *gálga*. Hér er ekkert slíkt örnefni. Þykir mér því líklegra, að Þingholtsnafnið hafi eldri uppruna.

Hallsteinn á Hjalla.

Hér vil eg nota tækifæri til að benda á það, að þá er eg ritaði grein mína »Um bæ Þórodds goða« (Árb. 1895, bls. 24), lézt mér eftir að geta þess, að Landnáma styrkir mál mitt dálítið (V. 8.), er hún getur Hallsteins á Hjalla og Rannveigar systur hans, móður Skafta lögsögumanns. Það er eins og söguritarinn eigi það víst, að lesendur kannist við »Hallstein á Hjalla«. Það lítur út fyrir, að Hallsteinn hafi enn verið nafnkunnur þá er Landn. var rituð, og það einmitt fyrir það, að hann var *á Hjalla*. Hefði Hallsteinn verið að engu merkur, en söguritarinn þó þekt hann og eigi viljað sleppa honum, af því hann var móðurbróðir Skafta, þá hefði hann líklega látið nægja að segja: ok voru þeirra börn Hallsteinn ok Rannveig móðir Skafta o. s. frv. En í þess stað nefnir hann »Hallstein á Hjalla« sem nafnkunnan og án efa merkan mann, er hafi orðstír sinn svo tengdan við Hjalla, að ekki þurfti annað til að minna á hann, en nefna bæjarnafnið. Til að verða nafnkunnur, þurfti maður vanalega eitt af tvennu: að vinna *afreksverk*, ellegar vera í *þeirri stöðu*, að *mikið bæri á* manni. Hefði nú Hallsteinn á Hjalla gert afreksverk, þá hefði Landnáma óefað getið þess; því er hún vön. Hygg eg því, að Hallsteinn hafi verið í þeirri stöðu á Hjalla, að mikið hafi á honum borið. Og hver er líklegust að sú staða hafi verið? Sennilega sú, að hann hafi varðveitt þar bú fyrir Þórodd mág sinn þangað til Skafti var svo þroskaður, að hann gat tekið við því. Þá gat Þóroddur setið í hinu öðru búi sínu að Hrauni (Álfósi?). En auðvitað hefir hann, eins og auðmönnum var títt, »farið milli búa sinna«, og því stundum setið að Hjalla lengur eða skemur.

Viðvíkjandi jarðeldinum sannfærðist eg enn betur um það í sumar, að af Þverár hraunflóðinu gat Hjalla enginn ótti staðið; auk þess sem þar er nokkur laut í milli, er hallinn svo mikill í aðra átt. Fremur er hugsanlegt, að Hjallamenn hefðu óttast Brunann; hann er þar hálfu nær. Þó var strax auðséð, að hallinn mundi ríða baggamuninn, sem hann hefir líka gert.

Landnàm Gríms og „leiði“ hans.

Svo segir Landnáma (V. 12.): »Grímur fór til Íslands ok nam Grímsnes alt upp til Svínavatns, ok bjó í Öndverðunesi fjóra vetr, en síðan at Búrfelli«. Í sama kap. segir hún: »Ketilbjörn nam Grímsnes alt upp frá Höskuldslæk ok Laugardal allan ok Biskupstungu upp til Stakksár ok bjó at Mosfelli«. Og enn segir hún í sama kap: »Hallkell, bróðir Ketilbjarnar sammæddr, kom til Íslands.... Ketilbjörn bauð at gefa honum land. Hallkatli þótti lítilmannlegt at þiggja land ok skoraði á Grím til landa eðr hólmgöngu. Grímr gekk á hólm við Hallkel undir Hallkels hólum ok féll þar, en Hallkell bjó þar síðan«. Af þessum landnámsmönnum er Grímur án efa elztur og hefir komið út fyrstur þeirra, jafnvel langfyrstur. Hefir Grímsnesið nafn af honum og hefir það verið búið að ná festu, er Ketilbjörn kom. Er að sjá af Landnámu, að Grímur hafi lifað nokkuð lengi; þar sem hún segir, að hann bjó fyrst fjóra vetur í Öndverðunesi, en síðan að Búrfelli, þá virðist það liggja bak við orðin, að aðalbúskapartíð sína hafi hann setið að Búrfelli. Hann nam land »upp til Svínavatns«. En Svínavatn er talsvert austar en Höskuldslækur. Því mun Grímur ekki hafa miðað landnám sitt að neðanverðu við þann læk. Hann mun heldur hafa sett merkjalínu úr Svínavatni beint niður að Hvítá, eða að minsta kosti til Hestvatns og Hestlækjar, þó það sé ekki tekið fram. Svo kemur Ketilbjörn gamli og nemur land »alt upp frá Höskuldslæk«. Er auðsætt að hann hefir tekið sneið, og hana eigi litla, austan af landnámi Gríms. Þar með mun Hestfjall hafa fylgt, sem báðum mun hafa þótt eigulegt. Hvað svo hefir fleira farið milli þeirra nágranna, er ókunnugt um; en geta má nærri, að eigi muni það hafa verið sérlega vinsamlegt. Að vísu hefði eigi þurft undanfarna óvild milli ættanna til þess, að Hallkell sýndi stórmensku sína í því, að bjóða Grími hólmgöngu. En eigi hefði hann þó gjört það, ef þeir Grímur og Ketilbjörn hefðu verið vinir. Og maður fær bendingu um óvildarefnið með því, að bera Landnámu saman við landslagið, eins og nú var gert í fám orðum. — Hallkellshólar, þar sem þeir börðust, halda menn að hafi verið Seyðishólar. En bærinn, sem Hallkell bjó á, getur enginn annar verið en sá, sem nú heitir Klausturhólar. Þó virðist sá bær eigi kendur við Seyðishóla, heldur við aðra hóla fyrir utan og ofan bæinn. Getur eins vel verið, að þeir hafi barist þar. Þúfa ein í Klausturhólatúni, vestur við túngarðinn, hefir verið kölluð »Grímsleiði«. Hana skoðaði eg í sumar (1904), og sá strax, er eg leit hana, að hún er ekki annað en framhlaupið stykki úr

stórvöxnum forngarði, sem þar er. Hefir stykkið hlaupið fram áður en garðurinn var mjög niðursokkinn, og sést enn skarðið eftir. Við útgröft kom það líka í ljós, að í þúfunni er að ofanverðu byggingarmold, en þar undir er óhreyfð mold og hraungrjótsurð undir henni, — þar er alstaðar hraun undir jarðvegi. — Enginn sást þar vottur beina eða málmleifa, eða neitt sem benti á, að þar hefði maður verið jarðaður. Það segir sig líka sjálft, að Grími hefir ekki verið valinn legstaður rétt við bæ Hallkels. Liggur nær að ætla, að hann hafi verið fluttur heim til Búrfells og heygður þar í nánd, þó nú sé legstaður hans horfinn og gleymdur.

Rétt fyrir vestan bæinn í Klausturhólum er hóll mikill í túninu, sem er kallaður Goðhóll. Uppi á honum austan til vottar fyrir kringlóttri' tóft, eigi allstórri, enda er hún mjög niðursokkin. Er hún kölluð hoftóft. Fyrir vestan hana er slakki nokkur í hólinn. Þar liggur afarmikil tóft ofan frá toppi hólsins niður að jafnsléttu sunnan megin. Það er auðsjáanlega bæjartóft með elztu lögun; er henni skift í þrent með miðgöflum, en engar byggingar út úr til hliða. Svo er hún niðursokkin, að ógjörla sèr fyrir dyrum. Enda var túnið þar óslegið, er eg skoðaði, og grasið mikið. Frá efri enda tóftar þessarar liggur fyrirferðarmikill forngarður til vesturs þvert ofan af hólnum og svo beint að túnjaðri. Þar, við túnjaðarinn, hefir stykkið, sem myndaði »Grímsleiði«, hlaupið úr suðurhlið hans. Þá verður krókur á garðinum og gengur hann þaðan til suðurs um hríð. Er þar nú túngarður ofan á honum. Þá verður annar krókur, og frá honum gengur garðurinn í norðurhalt austur að neðri enda bæjartóftarinnar. Myndar hann þannig ferhyrnda girðingu, á að gizka alt að 2 dagsláttur að stærð, og er bæjarrústin í garðs stað austanmegin. Mun þetta hafa verið bær Hallkels, og girðingin sá blettur, sem hann tók fyrst til ræktunar. Og vel má vera að hann hafi valið sér tilbeiðslustað á hólnum austan við bæinn; þótt þar fagurt. Seinna hefir bærinn verið færður austur fyrir hólinn, þangað sem hann er nú.

Kringla.

Lengi hefi eg þózt viss um það, að slíkur höfðingi sem Ketilbjörn var, er átti svo víðlent og fjölbygt landnám, hafi haldið goðorðs- eða sveitarþing, er íbúar goðorðsumdæmisins hafi sótt til, að sínu leyti eins og svo margir aðrir höfðingjar, sem merki sjást til að þing hafi haldið á ákveðnum þingstöðum fyrir goðorðsumdæmi sín. Þetta gat hver höfðingi 'gert, er vildi, fram að 930, og mun

það hafa verið nokkuð alment, þó sögurnar geti þess ekki. Og það er eðlilegt, því á slíkum smáþingum, þar sem einn réð öllu, hefir vanalega ekkert gerst, er í frásögur væri færandi. Vér hefðum naumast hugmynd um þau, ef örnefni og fornleifar væri ekki til minningar um ýmsa af slíkum þingstöðum. Ekkert örnefni bendir samt á þingstað Ketilbjarnar, og enginn gat vísað mér á fornleifar, er benti á hann. En í sumar kom eg að bæ þeim í Grímsnesi er *Kringla* heitir; hann er nokkuð suðvestur frá Mosfelli. Tók eg strax eftir því, að eigi gat *Kringlu*-nafnið verið dregið af landslagi. Kom mér þá í hug, hvort það kynni ekki að verið dregið af kringlóttu fornvirki nokkru, er þar hefði verið áður en bærinn var gjör. Og ef svo væri, kynni það að gefa bendingu um þingstað Ketilbjarnar; »Kringlan« kynni að vera einn af þessum fornu hringum, sem á ýmsum stöðum eru kallaðir »lögréttur«. Eg spurði því eftir, hvort þar væri ekki neitt fornt, hringmyndað mannvirki. Mér var sagt að það væri þar, og sýnt það. Hringurinn er þar norður í túninu, þykkur og fornlegur, 4 faðmar á þvermál og dyr mót austri. Nú kom mér í hug, að raunar kynni þetta að vera forn fjárborg eða hestarétt, og vildi eg vita, hvort þar fyndist nokkur gólfskán, er af taði væri mynduð eða bæri vott um taðleifar. Lét eg því á 2 stöðum grafa niður úr gróðrarmoldinni ofan í óhreyfða mold, og var það rúm 2 fet á dýpt. Í báðum stöðunum varð fyrir þunt lag af nokkurs konar gólfskán, sem aðskildi gróðrarmoldina frá óhreyfðri mold. En ekki leit út fyrir, að þessi gólfskán væri mynduð af taðleifum. Hún var rauðleit á lit og leit helzt út fyrir að vera mynduð af harðtroðnu mýrartorfi. Það þótti mér fremur benda á mannagólf en skepna, án þess eg þó fullyrði neitt um það. Fornar tóftir, er líktust búðatóftum, sá eg þar ekki nema aðeins eina, skamt norður frá hringnum. En það er ekki að marka; margar tóftir geta falist undir »fornu fjósunum«. undir bænum, og undir svo mörgum húsum, sem þar eru til og frá um túnið. — Þar er nfl. tvíbýli. — Um þetta verður ekkert sagt. Og játa skal eg, að þetta framansagða er mjög *veik* bending um þingstað á þessum stað. Þó þykir mér sem hún sé *nokkur*. Annar staður, sem benda mætti á, er Neðra-Apavatn. Man eg eftir, er eg kom þar á yngri árum mínum, að eg sá þar margar fornlegar tóftir til og frá um túnið. Þá gaf eg of lítinn gaum að slíku. Nú er búið að slétta þær út. Þó er þar enn, austur á túnhalanum, aflöng tvískift tóft, sem kölluð er Vopnahús. Svo sagði mér Vigfús sál. Daníelsson, er þar bjó lengi. Skamt þaðan, norðan við túnjaðarinn, er kringlótt lág, sem heitir Orustulág. Um tildrög þessara örnefna er alt ókunnugt. Stafi þau bæði frá

hinu sama atviki, getur það ekki verið Apavatnsför Sturlu Sighvatssonar, því þar varð engin orusta að því sinni. Og um þingstað verður ekkert af þessum örnefnum ráðið.

Blótbjörk.

Björk heitir bær einn í Grímsnesi, hann stendur upp undir Lyngdalsheiði milli Klausturhóla og Svínavatns. Í landi Bjarkar, svo sem stekkjarveg niður frá bænum, er hið einkennilega örnefni *Blótbjörk*. Það er vatnsstæði, sem vatn stendur í á vetrum og í rigningatíð, en er þurt í þurkasumrum og þá ekki annað en djúpt moldarflag. Það er næstum kringlótt og svo sem 16—20 faðmar í þvermál. Út af nafninu hefir sú sögn myndast, að bærinn Björk hafi fyrrum staðið þar, en hafi sokkið, af því tvær kerlingar hafi heitast þar og blótsyrði þeirra haft þau áhrif. Þarf ekki að fjölyrða um slíka sögn. Enda má sjá, að bær hefir aldrei staðið þar, því þangað er vatnshalli frá öllum hliðum. Og bærinn Björk hefir víst verið bygður í fornöld, þar sem hann enn er; það sýnir afardigur og fornlegur túngarður, sem þar sést enn í túninu, og hefir bærinn verið einn hluti garðsins. Má víða sjá slíkt á fornbýlum. Örnefnið »Blótbjörk« er samt mjög merkilegt; það er án efa frá heiðni, og bendir til þess, að þar nærri hafi staðið björk ein (birkitré), er verið hafi svo miklu meiri og fegri en skógurinn í kring, að heiðnir menn hafi haft átrúnað á henni, ɔ: blótað hana. Þá er kristni var komin, hefir *björkin* auðvitað verið upprætt, og nafnið síðan verið fært yfir á þetta ljóta vatnsstæði, sem að líkindum hefir alt af verið þar. Og ef til vill hefir björkin verið brend í flaginu. Fram hjá Blótbjörk að austanverðu liggur forn garður, langur mjög. Hann beygist fyrir suðurhorn vatnsstæðisins, og af því sést, að það hefir verið þar áður en garðurinn var lagður. Annars er hann hér um bil beinn frá landnorðri til útsuðurs, og er auðséð, að hann er ekki túngarður, heldur vörzlugarður fyrir engjar, sem Björk á fyrir vestan Blótbjörk í mýri þeirri er Farmýri heitir. Sér þar fyrir fornum flóðveitugarði þvert yfir mýrina við upptök lækjar þess, er úr henni rennur og Farlækur heitir. Vörzlugarðurinn endar vestur við lækinn, því þaðan af er hann til varnar. Bæjarnafnið *Björk* virðist benda á, að þar hafi skógurinn verið meiri en annarsstaðar. Þó er það næstum tvísýnt, því óefað hefir þá víða í Grímsnesi verið góður skógur. Getur líka verið, að bærinn hafi verið kendur við hina helgu björk, blótbjörkina, þó hún væri spöl frá bænum.

Goðaklettur hjá Hömrum.

Á Hömrum í Grímsnesi er klettur allmikill niðri í túnjaðri, og er dálítill hellisskúti inn í hann að framanverðu. Skútinn er kúpumyndaður og fremur fallegur, en eigi stærri en rúml. 1/2 teningsfaðmur innan. Eigi ætla eg hann mannaverk. En svo virðist, sem menn hafi haft átrúnað á klettinum í heiðni, því hann er kallaður *Goðaklettur*. Tóft er framanundir honum, meir en ferhyrningsfaðmur að stærð, og hefir inngangur verið við klettinn að utanverðu. Engin munnmæli eru um klettinn né tóftina.

Hestfjall.

Þess er áður getið, að Hestfjall hafi fylgt þeim hluta Grímsness, sem Ketilbjörn muni hafa tekið af landnámi Gríms. Og án efa hefir það einkum verið vegna fjallsins, að Ketilbjörn gekk þannig á hluta Gríms. Þá hefir fjallið, eigi síður en flest önnur svæði hér á landi, verið skógi vaxið og hið mesta kostaland, sem ráða má af því, að þótt skógurinn sé nú löngu horfinn, þykir þar eitthvert bezta hagbeitarland. Fram á öldunum var það eign Skálholtsstóls, og gengu hestar staðarins þar sjálfala á vetrum. Náttúrlega hafa þeir oft liðið þar nokkuð hart. En burtu máttu þeir eigi komast, þó þeir vildu. Hvítá geymir á þrjá vegu, en Hestlækur og Hestvatn að norðanverðu austan til. Það var að eins svæðið frá Hestvatni vestur í Hvítá, sem eigi var sjálfvarið af náttúrunni. Þar var hlaðinn vörzlugarður vestur frá vatninu svo langt, að eigi mátti komast fyrir vesturenda hans, án þess að sæist frá Kiðjabergi. En þaðan til árinnar er sagt að Kiðjabergsbændum hafi verið falið að verja. Nú er austurhluti garðsins blásinn burt. Þó sést þar enn grjótið, sem í honum hefir verið, en það hefir verið tiltölulega lítið. Vesturhluti garðsins sést enn allgjörla, og er hann mikill sem bali, svo að eg hefi óvíða séð jafndigran forngarð, og í fyrstu efaði eg að hann væri mannaverk. Það er þó svo. Sýnir það, hverju framkvæmdarmaður fekk orkað, með því að hafa vald yfir nógu mörgum til skylduvinnu.

Það hygg eg, að aldrei hafi bær verið í fjallinu, fyr en þar voru gjör tvö nýbýli í mínu minni. Raunar segja munnmæli, að kot hafi einhvern tíma verið suðvestan í fjallinu nær miðju; hafi þar búið karl og kerling, sótt kirkju að Hjálmholti og farið á báti yfir ána. En svo hafi þau druknað í henni, líkin að vísu rekið upp, en eigi verið færð til kirkju, heldur jörðuð út með fjallinu. Eru

leiðin sýnd bæði saman og garðlag fyrir ofan. Þau snúa frá norðvestri til suðvesturs. Það eru að mínu áliti engin leiði, heldur upphækkanir undir heylön, eða tvær mjóar lanir samhliða, — því slægja er þar í brekkunum, — og hefir garðlagið fyrir ofan átt að hlífa við vatnsrensli. Sýnd var mér tóftin, þar sem kotið hefði átt að vera; virtist mér það ekki annað en beitarhússtóft og varla eldri en frá byrjun 19. aldar. Önnur merki sjást þar ekki. Þó skal eg geta þess, að mér var sýndur steinn, er skyldi hafa verið festarsteinn bátsins. Það er svo sem vættarþungur hnöllungur með nokkrum kanti á einn veginn og er þar gat í gegnum nál. 3 þml. í þvermál. Það er kringlótt að mestu, en þó eigi svo reglulega myndað, að full ástæða sé að álíta það mannaverk. Þykir mér líklegra, að það sé gert af náttúrunni, og að öll sögnin um kotið og hjónin sé tilhæfulaus.

Þorvaldur hinn veili.

Svo segir í Kristnisögu, 8. kap. »En þá er Þangbrandr kendi trú fyri mönnum á Íslandi, tóku margir menn þat til, at níða hann; þat gerði Þorvaldr hinn veili, er bjó í Vík í Grímsnesi«. Síðar í sama kap. segir, að þeir Þangbrandur og Guðleifur »fundu Þorvald hinn veila við Hestlæk ok vágu hann þar«. En Njála segir, að Þorvaldur hafi ætlað að sitja fyrir Þangbrandi á Bláskógaheiði (sem án efa er misgáningur og á að vera Lyngdalsheiði). Því verður ekki neitað, að vísurnar, sem Þorvaldur kvað til Úlfs Uggasonar, innihalda áskorun um liðveizlu móti Þangbrandi. Mun Njála hafa réttara að því leyti. Hitt mun misskilningur, sem Njála gefur í skyn, að Þorvaldur hafi haft fyrirsát við Hestlæk og að njósnarmaður gerði aðvart um fyrirsátina. Þorvaldur gat ekki átt von á þeim ofan í Grímsnes, er þeir ætluðu að sjálfsögðu til alþingis. Njósnarmaður hefir líklega látið þá Þangbrand vita, að Þorvaldur *ætlaði* að sitja fyrir þeim, en væri þó *enn* heima. Þá hafa þeir brugðið við og farið ofan í Grímsnes til þess að verða fyrri til og drepa Þorvald. Þess hefir hann ekki átt von. Þeir hitta hann við Hestlæk, að líkindum óvaran, og til þess bendir Kristnisaga; mun hún að því leyti hafa réttara, að för þeirra í Grímsnes var blátt áfram atför að Þorvaldi, þó það væri ekki hefnd fyrir níð, eins og atförin að Veturliða skáldi.

Í sumar spurðist eg fyrir í Grímsnesinu um örnefni eða munnmæli, sem gefa kynni upplýsingar um, hvar það var, sem Þorvaldur féll. En það var árangurslaust. Að eins er það víst, að Vík í

Grímsnesi, bær Þorvalds, er sama sem Heyvík við Hestvatn. Er sá bær nú á dögum oft nefndur »Eyvík«, en hitt er án efa réttara. Forskeytið framan við Vík er sett til að greina *Vík í Grímsnesi* frá *Vík í Grafningi:* hún heitir *Haga-Vík,* því hennar aðalkostur er haglendi gott, en *Vík í Grímsnesi* heitir *Hey-Vík,* því hennar aðalkostur er heyskaparland gott. Hestlækur getur ekki annar verið en lækur sá, eða ós sem Hestvatn hefir afrensli um. Hann er nú kallaður *Slauka(!),* og er ekki auðvelt að hugsa sér, hvernig svo ljóst og auðvelt örnefni sem »Hestlækur« hefir getað breyzt í slíkt örnefni. Mér dettur í hug að vera kunni, að einhver (t. a. m. útlendingur) hafi nefnt Hestlæk með svo klaufalegum framburði, að fyrstu stafanna: *he,* hafi ekkert gætt, en að eins heyrst sem *stlæk* eða *slæk.* En svo hafi gárungar haldið þessu uppi í háði og lagað á sína vísu, hafi það svo haldist uppi og orðið að vana, fyrst í nágrenninu og svo færst lengra burtu. Þessa tilgátu legg eg auðvitað ekki mikla áherzlu á, enda kemur hún ekki Þorvaldi við eða vígi hans. Milli Ormsstaða og Hamra er holt fram við lækinn (Hestlæk, nú Slauku). Það heitir Maurholt. Um tildrög þess örnefnis vita menn ekkert. Mun og sjaldgæft að kenna við »maur«, og ekki hægt að sjá, hvernig það gæti átt við á þessum stað. Er mér nær að halda, að það sé afbökun úr einhverju öðru. Djarft er samt að geta þess til, að upprunalega hafi holtið heitið *Morðholt* og hafi nafn sitt af drápi Þorvalds. Þeir Þangbrandur hafi ekki borið þá virðingu fyrir vorum heiðnu landslögum, að þeir hafi lýst víginu, og áhangendur Þorvalds því kallað það morð. Úr orðinu *morð* gat í óskýrum framburði orðið *mor*, en svo aflagast og orðið *maur.* Mörg eru dæmi upp á óeðlilegar afbakanir, og þetta er ekki meiri fjarstæða en að breyta »Hestlæk« í »Slauka«. En samt skal eg sleppa þessu. — Viðurnefni Þorvalds: *hinn veili,* hygg eg að sé sama orð og viðurnefni Arnar: *væli;* mun það þýða *hinn vélráði* og vera gefið af óvinum.

Grímsstaðir í Þingvallasveit.

Svo segir í Harðarsögu, 5. k.: »Grímr keypti þá land suðr af Kluftum, er hann kallaði Grímsstaði ok bjó þar síðan«. En í 19. k. segir svo: »Hann (Indriði) fór Jórukleif ok svá til Grímsstaða ok þaðan Botnsheiði ok svá í Botn«. Ef það eru sömu Grímsstaðir, sem talað er um á báðum þessum stöðum, þá er annarhvor staðurinn ónákvæmlega orðaður. Kluftir (sandkluftir) eru milli Ármannsfells og Mjóufjalla. Suður frá Kluftum er skógi vaxið hraun til

Hrafnabjarga. En það hraun er vatnslaust og því eigi byggilegt. Í Hraunjaðrinum við Hrafnabjörg er þó á einum stað brunnur af náttúrunni, þ. e. hraunhola með vatni, sem sjaldan þrýtur. Og hjá henni er forn bæjarrúst. Hún er að vísu nokkuð óglögg; þó má sjá, að í henni eru 2 miðgaflar, er skifta henni í 3 herbergi, sem hvert um sig er nál. 3 fðm. langt. Hún liggur nál. frá austri til vesturs og hefir vestasta herbergið dyr á vesturenda, en hin sýnast að hafa dyr á suðausturhliðinni. Breiddin á tóftunum er nál. 3 fðm. Við norðurhliðina vottar fyrir annari tóft, er einnig hefir dyr á vesturenda. Norðanmegin við þær er lítil tóft með dyr mót norðri. Svo sem 20—30 fðm. norðar er sérstök tóft, talsvert minni. Hún er tvískift, og er það glögt, að miðgaflinn er dyralaus. Hefir austurherbergið dyr á suðausturhlið, en hitt á vesturenda. Lengd hvors um sig er nál. $2^1/_2$ fðm., breiddin um 2 fðm. Þetta gæti vel verið heimahof. Stekkur gæti hún raunar líka verið, en er þó of lítil til þess á þessum stað; því hér verður að gera ráð fyrir mörgu sauðfé; tún hefir ekkert verið og þá ekki heldur kýr. Önnur forn bæjarrúst er í hrauninu langt suðvestur frá Kluftum. Þar heitir Litla-Hrauntún. Eigi sér þar vatnsból og eigi er þar heldur túnstæði. Það kæmi nú heim við hinn fyrtalda stað í Harðarsögu (k. 5.) að Grímsstaðir, Þar sem Grímur litli bjó, hafi verið á öðrum hvorum þessum stað, og þá helzt á bænum við Hrafnabjörg. Og á því máli er Sigurður Vigfússon í Árb. 1880—1, bls. 43.

En svo er annað fornbýli, kallað Grímastaðir, milli Brúsastaða og Svartagils. Hjá henni er gil sem heitir Grimagil. Um þetta getur S. V. í sömu Árb. bls. 98, og ætlar þá, að hér hafi Grímsstaðir raunar verið, því það kemur vel heim við síðartalda staðinn í Harðarsögu (k. 19.). Botnsheiði, sem þar er nefnd, hlýtur að vera sú leið, sem nú er kölluð Leggjabrjótur. Þá er á hana er lagt úr Þingvallasveit, liggur mjög svo beint við að fara hjá Grímagili. Rúst Grímastaða er vestanmegin lækjarins (»austanmegin« er víst prentvilla í Árb. 1880—1, bls. 98). Hún er svo niður sokkin, að mestu gætni þarf til að sjá hana, og hún virðist hafa verið mjög lítil. Hún liggur austur og vestur, hefir dyr á suðurhlið og miðgafl vestan við þær með dyrum við útidyrnar. Vestur-herbergið er 3 fðm. langt, hitt aðeins $1^1/_2$ fðm. Breiddin eru 2 fðm. Þó má vera að austurherbergið hafi verið lengra, því endinn er óglöggur, og litlu austar sér á hleðslusteina í flagrotu. Þar skamt frá sér aðra, óglöggva tóft, mjög litla. Önnur forn mannvirki sjást þar ekki.

Nú er spursmál hvort meira gildir: *að* þessi rúst er svo nálægt Botnsheiðar- (nú Leggjabrjóts-) veginum, eða *að* Hrafnabjargarústin

er *suður frá Kluftum?* Ekki gefur nafnið »Grímastaðir« neina glögga bendingu, því það er annað nafn en Grímsstaðir, og heldur ólíklegt, að það sé breyting úr *því.* Og ekki er heldur líklegt, að söguritarinn, sem virðist kunnugur, hefði kallað þennan stað »*suður* frá Kluftum«, því þaðan er hann í fult vestur og auk þess mjög langt þaðan og Ármannsfell í milli, svo það átti alls ekki við að miða þennan stað (Grímastaði) við Kluftir. Sé á hinn bóginn Hrafnabjargarústin hin rétta Grímsstaðarúst, þá virðist orðunum: »ok svá til Grímsstaða« vera ofaukið í frásögninni um ferð Indriða. Og víst er um það, að úr því Indriði fór Jórukleif, þá var beinna fyrir hann að fara ekki um Grímagil, heldur vestar. Og að Grímsstöðum átti hann varla erindi, úr því viðkomandi fólk var alt burt þaðan. En hugsanlegt er, að söguritarinn hafi ekki athugað þetta, og því talið víst, að Indriði kæmi að Grímsstöðum áður hann fór vestur. En líka getur verið, að Grímastaðir hafi þá verið bygðir og Indriði farið þar um af einhverjum orsökum, og væri þá að eins stafvilla í sögunni: »til Grímsstaða«, í staðinn fyrir: »til Grímastaða«, eða enn heldur: til »Grímarsstaða«, sem að öllum líkindum er upprunanafn þessa býlis. Þannig hneigist eg helzt að þeirri ætlun, að Grimsstaðir, þar sem Grímur lítli bjó, hafi verið undir Hrafnabjörgum.

Ölkofrastaðir.

Skamt suður frá bænum Skógarkoti í Þingvallasveit er stekkur, og er þar vanalega kallað *Ölkofrustaðir* (manns nafnið virðist haft kvenkyns). En það mun mega telja víst, að þar hafi verið bær Þórhalla, sem kallaður var Ölkofri. Þar er túngirðing af grjóti, en víða fallin. Bærinn hefir staðið suðaustan undir háum hraunhól og sáust rústirnar fram á síðari hluta 19. aldar. En þá gerði bóndinn í Skógarkoti kálgarð úr þeim. Ekki er hann notaður nú, en sést þó gerla, og til hinnar fornu rústar sér lítið eitt út undan norðvestur garðinum. Stekkjartóftin er út við túngarðinn á einum stað og hefir stekkurinn eigi verið settur á bæjarrústina. Sjá má þar fyrir brunni, þó nú sé að mestu gróið yfir hann; og þur var hann í sumar, er eg kom þangað.

„Rótólfsstaðir“.

Fyrir ofan Miðfellsfjall í Þingvallasveit, nokkuð langt upp í hrauninu, er rúst af fornbýli, sem nefnt er Rótólfsstaðir. Mjög ógjörla sér til rústanna. Með aðgætni má þó sjá ferhyrnda túngirð-

ingu, sem er gild dagslátta að stærð og við vesturhornið vottar fyrir óglöggum rústum, sem eg treysti mér þó ekki til að mæla og enda ekki til að lýsa svo gagn verði að. Skamt vestur þaðan er hraunhola, sem oft kvað standa vatn í; það er brunnurinn. Hið merkilegasta við þessa rúst er nafnið: »Rótólfsstaðir«, sem auðsjáanlega á að vera *Ródólfsstaðir* (ɔ: Róðólfsstaðir). Þar eð menn vita eigi af manni með því nafni hér á landi í fornöld, öðrum en Róðólfi biskupi, þá kemur manni ósjálfrátt í hug, að hann muni í fyrstu hafa sezt að á þessum stað, álitið hagkvæmt fyrir trúboðið að búa nálægt alþingi. En svo hafi hann brátt flutt sig að Lundi og síðast að Bæ, eftir því sem reynslan sýndi honum hvað bezt kæmi í hald. Auðvitað *getur* þetta fornbýli verið kent við annan Róðólf, sem menn hafa ekkert af að segja. En hvað sem um það er, þá hygg eg að *t* í Ró*t*ólfsstaðir bendi á það, að snemma á öldum hafi mannsnafnið verið borið fram Ródólfr, en ekki Róðólfr, sem síðar varð, og að *d* í þessu bæjarnafni hafi snemma orðið að *t* og það síðan haldist. Annars er líklegt að þar hefði komið *ð* fyrir *d* eins og í mannsnafninu. Og sú breyting (*ð* fyrir *d*) virðist hafa verið komin á áður rit hófust hér á landi.

Prestastígur.

Forn vegur liggur yfir ofanvert Þingvallahraun. Hann liggur frá Reyðarmúla (nú Reyðarbarmi) til norð-vesturs yfir Hrafnabjargaháls, ofan af honum skamt vestur frá Hrafnabjörgum, norður hjá bæjarrústinni, sem þar er og svo þvert yfir hraunið til Ármannsfells og kemur á þjóðveginn litlu fyrir neðan Hofmannaflöt. Þessi vegur heitir Prestastígur. Er sagt að prestar af Vesturlandi hafi oft farið hann í Skálholtsferðum sínum. Og svo er að sjá, sem Sturla Sighvatsson hafi farið hann, er hann fór Apavatnsför. Það er miklu beinna en að fara um Þingvelli. En mjög er þessi leið ógreið víðasthvar, svo mjó að eigi getur farið nema 1 hestur í senn og að því skapi er hún grýtt. En hvar sem hún liggur um greiðfæra bletti, verður hún að mörgum og djúpum götum. Þar af sést, að allmikil umferð hefir verið þar fyrrum. Nú er Prestastígur ekki notaður.

Skálholtsmannavegur.

Eins og kunnugt er, liggur alfaravegur frá Skálholti út yfir Spóastaðaferjustað; svo liggur hann fyrir norðan Mosfellsfjall, út yfir Grímsnesið milli Apavatns og Þóroddsstaða, svo út yfir austan-

verða Lyngdalsheiði og um Gjábakkahraun til Þingvalla. Þessi vegur er enn tíðkaður. En út af honum liggur annar vegur, sem nú er aflagður fyrir löngu. Hann er kallaður *Skálholtsmannavegur*. Hann hefst nálægt Stangarlæk, sem er milli Mosfellsfjalls og Neðra-Apavatns, liggur til norð-vesturs yfir í Lyngdal, þá sunnan undir Hrólfshólum vestur í Hrólfsdal (sem hvorutveggja er sunnan í Lyngdalsheiði), þá vestur að norður horni Búrfellsfjalls og norðan undir því og kemur að Soginu þar, sem það fellur í Úlfljótsvatn. Sér enn glögt til þessa vegar alstaðar þar, sem hann er ógrafinn og óblásinn. Eru þar víða mjög margar götur og djúpar, en þó grónar að mestu. Framhald þessa vegar liggur út yfir Grafninginn milli Villingavatns og Ölfusvatns; er hann víða glöggur í Ölfusvatnsvelli. Svo liggur hann suður á fjall, þar sem heitir »Milli hrauns og hlíðar«, og ofan á Bolavelli um Hellisskarð. Sú er sögn um þennan veg, að Skálholts vinnumenn, þeir er fluttu aðdrætti til staðarins frá Faxaflóa, Suðurnesjum og Grindavík, hafi ávalt farið hann, og átt því flutning yfir Sogið frá Kaldárhöfða. Fyrir sunnan skiftust vegir þeirra nálægt Elliðavatni. Grindavíkurleið lá fram með Undirhlíðum til þjóðvegarins í Krýsivíkurhálsum, en aðrar leiðir lágu svo, sem enn tíðkast. Er sagt að sömu menn hafi haft alla þessa flutninga á hendi það og það sumarið; hafi þeir farið «selflutning», sem kallað er, austur að Soginu, flutt farangurinn austur yfir og borið hann í geymsluhús, sem staðurinn átti þar austanmegin ferjustaðarins. Sér enn rúst þess. Svo hafi þeir jafn harðan farið aftur suður yfir fjall, og haldið þannig áfram hverja ferðina eftir aðra, þar til allir aðdrættir voru komnir í geymsluhúsið. Þaðan voru föngin flutt heim og þá farinn Skálholtsmannavegur, sem hér að framan er skýrt frá. Það er athugavert við þessa sögu, að eigi sér til vegarins frá ferjustaðnum út eftir Dráttarhlíð. Eftir henni liggur að eins mjór og ógreiður stígur, sem tæplega getur talist klyfjafær, eins og nú er. Raunar getur verið, að þar hafi verið betra áður. En vatnið er líka grunt með landinu undir hlíðinni og oft riðið. Má vera þeir hafi farið þar, einkum hafi það verið enn grynnra áður, sem vel getur verið. Menn voru og ekki mjög vegvandir fyrrum; það tjáði ekki. Svo að sögnin getur, fyrir þessu, verið á rökum bygð, eins og vegurinn bendir til.

Munkagerði.

Í túninu á Vatnsleysu í Biskupstungum er fornleg girðing, sem heitir Munkagerði. Í henni er tóft, 20 feta löng og 10 feta breið,

og er hún viðlíka fornleg og gerðið sjálft. Hún er í norðurhorni gerðisins. Það er ekki ómerkilegt, að örnefni eru kend við *munka* á þeim stöðum, sem eigi voru klaustur nærri, t. d. Munkasetur á Býjarskerseyri. Það má ef til vill ímynda sér, að munkar, sem reknir voru úr klaustrum á fyrri hluta 16. aldar, svo sem úr Viðey, hafi tekið sér aðsetur hvar sem bezt gekk, og séu örnefnin við þá kend. En líka má ímynda sér, að þau séu kend við einsetumenn, er hér hafi verið í fyrstu kristni eða áður klaustur voru sett. Þetta getur hvorttveggja verið. Út af þessu dettur mér í hug að athuga bæjarnafnið *Vatnsleysu;* það hefir verið, og er, óráðin gáta, hvernig á því er háttur. Því þar er enginn skortur á vatni. Bærinn stendur á lækjarbakka og á alla vegu er skamt til mýra. Af landslagi má sjá, að lækurinn hefir alt af runnið á sama stað. Því hafa sumir gizkað á, að bæjarnafnið eigi að vera *Vaðs*leysa, af því bæjarlækurinn hafi þótt illur yfirferðar. En þá mundi nafnið vera *Vað*leysa, því svo kalla menn þar, sem illslarkandi er yfir ár eða læki. Það á og ekki við um þann læk. En hafi hér nú búið munkar, *meinlætamenn,* væri þá ekki hugsanlegt, að þeir hefði á vissum tímum *neitað sér um að drekka vatn?* Og lægi þá ekki nærri, að aðrir menn hefðu, — af undrun, ef ekki af háði, — gefið bænum nafn eftir því? Vita menn ekki dæmi, er þessu séu samsvarandi?

Í Holtum.

Milli Vatnsleysu og Múla í Biskupstungum er breitt mýrlendissvæði. Á því er á einum stað holtaþyrping, og er það kallað *»í Holtum«*. Það er í landi jarðarinnar *Holtakota* og er þar sauðahús þaðan. Það stendur á gömlum rústum, sem á þann hátt eru eyðilagðar. Þar hafa verið fleiri sauðahús áður, og eru tóftir þeirra nýlegar. Þannig er ekki hægt að átta sig á, hvað af rústunum má fornt kalla. Nokkru ofar, hærra á holtinu, er forn túngarður, og í brekkunni niður frá honum er fornleg tóft, og er hún áföst við vesturenda garðsins. Hún liggur frá norðri til suðurs, nál. 10 faðma löng. Miðgafl er í henni ofan til um miðju, og verður ekki séð, hvort dyr efri tóftarinnar hafa verið á hliðinni eða miðgaflinum. Dyr neðri tóftarinnar eru á neðri endanum. Hygg eg helzt, að þetta sé fjóss- og hlöðutóft. Þaðan liggur túngarðurinn fyrst til austurs nokkuð lengi, en snarbeygist svo til suðurs og gengur þá ofan að mýri. Fyrir innan krókinn á garðinum er tóft, nál. 6 faðma löng, snýr til suðurs og hefir dyr á suðurenda. Eigi er miðgafl í henni. Garðurinn greinist í tvo arma skamt fyrir ofan mýrina, ná

báðir armarnir niður að mýrarjaðrinum og er þar þvergarður milli þeirra. Verður við það þríhyrnd girðing. Þó er efsta horn hennar skorið frá með stuttum þvergarði. Þar við myndast þríhyrndur smáreitur, sem án efa hefir verið sáðreitur. Svo segja munnmæli, að bygð hafi verið í Holtum til forna, og að þar hafi verið höfuðból og kirkjustaður, en að Holtakot hafi verið hjáleiga þaðan. Nafnið Holta*kot* bendir líka til að svo hafi verið. Er að sjá sem þá hafi þar verið fleira en eitt býli, því enn er bærinn ávalt nefndur »í Holtakot*um*«. Er sagt að bærinn og kirkjan hafi staðið þar, sem fjárhúsin hafa síðan verið sett. Þaðan er fjóss- og hlöðutóftin, sem fyr var getið, eigi langt frá, og hefir hún víst tilheyrt heimabænum. Skamt vestur frá tóftunum er kaldavermslisdý með ágætu vatni og hefir það verið vatnsból bæjarins. Það er kallað »Holtabrunnurinn«. Hvergi er, það eg veit, getið um þenna bæ í ritum, og hefir hann án efa lagst snemma í eyði.

Þess skal getið, þó það komi ekki fornleifum við, að bak við fjárhúsin, og mjög svo nærri þeim, er gjá, sem raunar er orðin að uppgróinni graslaut, en rifnaði þó nokkuð aftur í landsskjálftunum 1896; þó er það nú að gróa á ný. Stefna gjáarinnar er frá norðaustri til suð-vesturs, eða því nær eftir línu milli Geysis og Reykholtshvers. Eigi er þetta hraungjá, því hraun er þar hvergi nálægt.

Í Helludal.

Neðarlega í túninu í Helludal í Biskupstungum er fornleg tóft, tvískift af miðgafli, sem dyr eru á, og útidyr á enda framtóftarinnar. Er tóftin kölluð hoftóft. En það ætla eg að eigi sé rétt, og virðist mér hún fremur líta út fyrir að vera fjóss- og hlöðutóft Það styrkir og þá ætlan, að þar skamt frá í túninu er önnur rúst, þrískift, sem án efa er forn bæjartóft. Hvortveggja rústin er niðursokkin og óglögg. Fyrir ofan vesturtúnið er forn garðspotti milli lækja tveggja. Hann hefir verið svo þykkur, að hann hefir klofnað neðan til og svo sigið ofan í sjálfan sig, svo að hann líkist næstum langri og mjórri tóft í fljótu áliti.

Steinsholt.

Eigi vita menn af eyðibæjum á Biskupstungnafrétti fyrir heiman Hvítá. En niðri í bygð, nokkru fyrir neðan, beina línu milli efstu bæjanna, Hóla og Brattholts, er eyðibýli, sem Steinsholt heitir. Þar er nú alt blásið. Bærinn hefir staðið sunnan í lítilli hæð,

og hefir hleðslugrjótið úr honum hrunið niður, svo undirstöður sjást eigi svo gjörla, að húsaskipun verði ákveðin. Eigi vita menn, hvenær þetta býli hefir lagst í eyði.

Um leið skal eg geta þess, að norður frá Hólum heitir Árbrandsá og Árbrandshólmi. Þau örnefni minna á Ásbrand landnámsmann og eru ef til vill kend við hann. En þá hefir *s* (í *ás*) breyzt í *r* og hefir það víðar átt sér stað.

Laugartorfa.

Í Árb. Fornl.fél. 1894, bls. 8, gat eg um þingstaðarmenjar á Laugartorfu milli Helludals og Neðradals (sem fyrrum hét Neðri-Haukadalur), og sló eg því fram, að þetta mætti setja í samband við það, er Guðmundarsaga biskups nefnir »lögréttu í Haukadal«. Gat eg þess, að á torfunni hefði eg séð 2 hringa og fyrir víst 12 tóftir er líktust búðatóftum, og að þar gæti verið fleiri, þótt eigi sæist, því hrísið væri að vaxa. Aftur er Laugartorfa nefnd í fylgiriti við Árb. 1899, bls. 36. Þar skýrir Daníel Bruun kapt. frá því, að hann skoðaði þenna stað og sá hringana báða, en eigi sá hann fleiri en 5 tóftir aðrar, því hrísið hafði vaxið yfir hinar. Áleit hann þetta fjárhúsatóftir og hringana gjafahringa. Það mundi hann naumast hafa álitið, ef hann hefði séð allar þær tóftir, sem eg sá þar, því trauðla munu sjást 12 eða fleiri fornlegar fjárhústóftir á einum stað, jafngamlar að sjá. Og auk þess var það lengi fram eftir öldum, að á Suðurlandi voru engin hús gjör fyrir »útigangspening«. Mér þykir því, enn sem fyr, líklegast, að hér hafi verið þingstaður. Hafi það ekki verið, þá veit eg ekki hvað eg á að ímynda mér um þessar tóftir. — Þess skal eg geta, að eg kom þangað í sumar, en gat þá ekki séð nema annan hringinn og *eina* af tóftunum. Svo mjög hefir hrísið vaxið.

Enn um hella.

Margir eru hellar á ýmsum stöðum í Rangárþingi; en langflestir þeirra eru högnir í móhellu, sem er svo mjúk og auðunnin, að minna kostar að búa til hellinn en að byggja jafn-stórt hús og halda því við. Þeir geta verið frá hvaða tíma sem vill, og því hefi eg ekki gert þá að umtalsefni. En um þá hella, sem eg hefi áður ritað um í Arbók Fornleifafèlagsins, er annan veg ástatt. Þeir eru högnir í svo hart berg, að margfalt meira hefir kostað að búa þá til en að byggja hús. Það er samt ekki ætlan mín, að fara nú að rita um þá aftur. En eg ætla að bæta við *fjórum hellum*, sem eg álít ástæðu til að lýsa. Bergið, sem þeir eru högnir í, er raunar móhella, en svo eitlaborin, að ilt hefir verið að vinna hana. Kalla má skamt á milli þessara 4 hella; þeir eru í beinni línu milli Rauðnefsstaða og Stórólfshvols. Nálægt þeim öllum er silungsveiði, eru 2 við Fiská, en 2 við Hvolslæk, sem efst heitir Þórunúpslækur. — Þó svo skamt sè milli þessara 4 hella, er bæði móhellan og eitlarnir í henni með sínu móti á hverjum staðnum, og er það jarðfræðislega merkilegt. Skal nú lýsa hverjum fyrir sig.

1. *Þorleifsstaðahellir* er efstur af þessum 4 hellum. Hann er í gljúfursbrún við Fiská skamt fyrir innan bæinn á Þorleifsstöðum og er notaður sem beitarhús þaðan. Þar litlu innar er foss í ánni og undir honum góður silungahylur. Móhellan, sem þessi hellir er í, er svo sem 6—8 al. þykt lag ofan á gljúfursbrúninni báðum megin árinnar. Eigi virðist það vitt um sig á neinn veg. Efnið í þessu móhellu-bergi er einkennilegt, og hefi eg hvergi séð það annarsstaðar; það er svo mettað af smáum hraunsteinseitlum, að móhellan sjálf er ekki nema eins og steinlím til að tengja þá saman. Eitlarnir eru á stærð við baun að meðaltali, en móhelluefnið, sem heldur þeim saman, er blá-móleitt, eins og eldfjalla-aska, sem það líka eflaust er. Litlu eða engu hygg eg auðveldara að vinna þetta berg en venjulegt hraungrýti (lava). En jafnara er það og hefir smærri holur. Má með góðri kunnáttu höggva það svo, að fallega

líti út. Framan undir móbergsbrúninni eru víða brekkur ofan í gljúfrið, en sumstaðar þrep fram á gljúfursbrúnina. Á því sitja mörg, stór móbergsbjörg, sem fallið hafa úr móbergsbrúninni. Bak við eitt þeirra er hellirinn. Hann er tæpar 17 al. að lengd, $3^1/_2$ al. að vídd og rúml. 3 al. að hæð. Hann er fallega myndaður með jöfnum veggjum, bogahvelfdu ræfri og þverbeinum gafli, og eigi ólíkur þeim hellum, sem eg hefi áður lýst. Afhelli hefir hann engan. Hið merkilegasta við hann er þó það, að *úthöggvin mynd í umgjörð* hefir verið á vestur-veggnum, nál. $4^3/_4$ al. frá gaflinum. Því miður er myndin nú eigi heil; burt er fallið höfuð líkneskjunnar og alt ofan á brjóst. Neðri hlutinn er heill, en nokkuð máður, því þar hefir verið sett jata með hellisveggnum og hafa horn kindanna nuddast við myndina. Þó sér enn fyrir kviðar-bungunni og klæðafellingum niður frá henni, einnig fyrir kápubörmum báðum megin til hliða. Umgjörðin er alheil og nokkurn veginn glögg. Hæð hennar er 2 al., en breidd út á brúnir $^3/_4$ al. Hún er fallega bogamynduð að ofan og svo beinar stoðir undir, nær 2 þuml. breiðar. Svo segir Böðvar bóndi Jónsson á Þorleifsstöðum, að í æsku hans var myndin heil, að því er hann bezt gat séð. En svo fór hann þaðan og var mörg ár annarsstaðar. Þá er hann kom aftur, tók hann eftir skemdinni, sem myndin hafði orðið fyrir. En enginn gat sagt honum, hvernig það hafði atvikast. Mestar líkur þykja mér til, að manna höndum sé um að kenna, þó eg geti ekki fullyrt það. En hvernig sem á skemdinni stendur, er að henni mikill skaði. Því af umgjörðinni og því, sem eftir er af myndinni, er helzt að ráða, að það hafi verið dýrlingsmynd og gæti það þá enn bent til Papa, Eg bjó til uppdrátt af umgjörðinni og því sem eg gat séð af myndinni. En torvelt var að gera hann nákvæman, því þar innar frá er varla meir en hálf birta.

2. *Vatnsdalshellir* er í austur-horni Vatnsdalsfjalls, örskamt frá Fiská. Móhellan, sem hann er höggvinn í, er af venjulegri tegund, móleit að lit og mjúk í sér; en mjög er hún eitlaborin. Eru eitlarnir á stærð við sauðarvölu, allir úr blágrýti og hornóttir. Þetta berg er því ekki allauðunnið. Í fyrstu hafa hér verið 2 hellar samhliða, en veggurinn milli þeirra svo þunnur, að hann hefir brotnað burt inn fyrir miðju. — Það minnir á Rauðafellshellinn En þar, sem veggurinn var, hangir ávalur hryggur langt niður úr ræfrinu. Að innanverðu er hellirinn enn tvískiftur, og eru báðir partar hér um bil jafn stórir, 4 al. háir og 4 al. víðir. Báðir hækka þeir innar eftir og er strompur upp úr öðrum. Hvelft ræfur er yfir báðum, og gengur það utar úr gegn, báðum megin við hrygg þann, er fyr

getur. Ræfurhvelfingarnar fara lækkandi utar eftir, og er eigi manngengt undir þær framan-vert. En svo mun eigi hafa verið fyrrum. Hellirinn hefir nfl. í langan aldur verið notaður sem beitarhús, en sú kredda fylgt, að aldrei mætti moka hann út. Er sauðataðslagið á gólfinu því orðið afar þykkt og hæð hans þeim mun minni. Nú er hann eigi notaður lengur.

1. *Þórunúpshellir* er sunnan í rana þeim, er gengur suð-vestur af Vatnsdalsfjalli fyrir neðan Rjúpubotna. Úr þeim kemur Þórunúpslækur, — sem neðar heitir Hvolslækur og enn neðar Garðsaukalækur. — Hellirinn er í grasbrekku við lækinn góðum kipp fyrir neðan bæinn. Bergtegundin, sem hellirinn er höggvinn í, sést þar víða með læknum. Það er svartbrún móhella með blágrýtiseitlum. Þeir eru að jafnaði stærri en baun, kúlulagaðir og liggja í lögum Þessi bergtegund er auðunnust af þeim fjórum, en er þó harðari en venjuleg móhella. Eiginlega eru hellarnir tveir og göng í milli. Vesturhellirinn er miklu stærri: nál. 35 al. langur og $5^3/_4$ al. víður að innanverðu, en mjókkar utar eftir. Á hæð er hann að eins manngengur og þó tæplega það inst. En þykk taðskán er á gólfinu. Gafl er í innri enda, nokkurn veginn þverbeinn upp og niður. Ræfrið er hvelfing, sem beygist jafnt ofan að gólfi, svo veggir eru eiginlega engir. Hellirinn smámjókkar fram og verða fremst dyr af sjálfu sér. En þó hafa útidyrnar verið hlaðnar. — Svo er á öllum hellunum. — Nál. 6 al. fyrir innan dyrnar eru göngin í austurhellinn. Þau eru 3 al. löng, $1^3/_4$ al. víð og tæplega 2 al. há. En það er líka skán í þeim. Austurhellirinn er rúml. 4 al. á hvern veg, hefir þverbeina veggi og ræfrið hvelft utan með, en miðjan gengur upp í víðan stromp, sem mjókkar upp eftir. Að framan er ekkert berg, en lokað fyrir með þykkri hleðslu, — nema hvað þar kann að hafa verið gluggi. Nú er hleðslan svo niður sigin, að glufa er fyrir ofan, og má smeygja sér þar inn. Enda er það eini inngangurinn, sem hellirinn hefir nú, því dyrahleðslan á vesturhellinum er svo gjörsamlega fallin saman, að þar sjást engin merki mannaverka, nema vel sé að gætt. Því veldur það, að nokkuð er langt síðan hætt var að nota hann fyrir fjárhús og austurhellinn sem heyhlöðu. Svo segja munnmæli, að áður en bær var gjör að Þórunúpi, hafi Sámsstaðamenn átt landið þar, sem hellirinn er, haft þar selför og notað hellinn fyrir sel. Það gæti nú satt verið, þó að hellirinn væri eldri en Íslands bygging En satt að segja mundi þessi hellir eigi hafa vakið þá hugmynd hjá mér, ef hinir hefðu eigi gjört það öllu fremur. En með þeim sýnist mér að hann eigi að fylgja.

4. *Efrahvolshellir* er neðstur af þessum 4 hellum. Þar fyrir innan bæinn gengur klettabrún að læknum, og er hellirinn höggvinn í hana. Bergið er enn móhella, og þó óvenju-hörð, næstum sem þursaberg. Hún er dökk-móleit að lit. Eitlar eru í henni margir og stórir, sumir litlu minni en hleðslusteinar. Þeir eru sumir hornóttir, en sumir meira eða minna sorfnir utan. Þetta berg er því ílt að vinna. Hellirinn er nál. 18 al. langur, 5 al. víður og vel 3 al. hár. Hvelfingarmyndun er á ræfri hans og svo fallega mynduð, sem hinir stóru eitlar framast leyfðu. Eigi hefir hann afhelli. En fáum föðmum neðar er annar, minni hellir. Hann gat eg eigi skoðað, því að hey var í honum. Hinn er hafður fyrir fjárhús. Skamt fyrir neðan hellana hefir lækurinn einhvern tíma á löngu liðnum öldum grafið stóran krók út í vestur-bakka sinn. Þar er nú gróinn grashvarmur. Hann heitir *Irahvammur*. Sú sögn er um hann, að þar hafi verið dysjaðir írskir menn, sem fornmenn hafa drepið. Eigi sjást þess nú nein merki, enda er auðséð, að lækurinn ber aur inn í hvamminn í leysingum. Nokkrum spöl fyrir ofan hellinn, hér um bil í beinni stefnu milli bæjanna Þórunúps og Kotvallar, er móahæð eigi all-lítil. Hún heitir *Iraheiði*. Engin sögn er um tildrög þess örnefnis, en án efa stendur það í sambandi við hitt, þar sem svo er skamt á milli. Frá þessu sagði mér Magnús bóndi Guðmundsson á Kotvelli, hinn merkasti maður. Get eg ekki neitað því, að mér þótti gott að heyra um þessi örnefni þar í nánd við hellinn og silungalækinn, því þau styrkja Papa-hugmynd mína heldur en hitt, þótt þau, auðvitað, sanni hana ekki.

Fróðlegt væri að vita, hvort þeir eru að nokkru mannaverk, hellarnir í suðurdölum Alpafjalla, þar sem Valdensar héldu sig á ofsóknartímunum. Gæti þar ef til vill fengist nokkuð til samanburðar, — þó það sé raunar ekki frá sama tíma.

Forn gerði hjá Þorleifsstöðum.

Í Arbók Fornleifafél. 1900, bls. 2, þar sem skýrt er frá rústum í Ossabæjarvelli, er getið um dálitla girðingu, 10 fðm. langa og 6 fðm. breiða, með smátóft í einu horninu, sem er um 2 fðm. á hvorn veg. Gat ég þá þess til, að þetta hefði verið skjólkví fyrir fénað og skýli fyrir smalann í horninu. Með þessa tilgátu var ég þó aldrei vel ánægður, og nú þykist ég nokkurn veginn viss um, að hún sé ekki rétt. Nú í sumar (1904) sá ég fyrir neðan túnið á Þorleifsstöðum tvær girðingar, sem líta út fyrir að vera sams konar. Þær eru samfastar, aðskildar með garði. Þeim hallar mót suðri og er

einn garður fyrir báðum að neðan, en að ofan tekur eystri girðingin lengra upp eftir. Hún er öll stærri, nál. 10 fðm. upp og ofan, en 12 fðm. frá austri til vesturs. Vestri girðingin er um 8 fðm. á hvorn veg. Smátóftir eru í suðausturhornum beggja. Í vesturgirðingunni er hún 3 fðm. á hvern veg, en í austurgirðingunni er hún vel 3 fðm. vestur með niðurgarðinum, en aðeins 2 fðm. breið, og svo er að sjá, sem hún skiftist í tvo hluti. Auk þess er austan við austurgirðinguna löng og mjó girðing, heldur óglögg: Hún er varla 2 fðm. breið (til austurs frá hinni), en hér um bil 7 fðm. löng (upp og ofan). Hér getur nú ekki verið um skjólkvíar að ræða. Þessi staður er áveðurs fyrir sunnanrigningum, og því síður þurfti hreysi fyrir smalann svona rétt við bæinn. Mér datt því í hug, að þetta væri fornir nátthagar og smátóftirnar í hornunum mjaltakvíatóftir. En svo gætti ég þess, að mjaltakvíar eru vanalega langar og örmjóar, og fornar mjaltakvíatóftir, sem ég hefi séð, eru það líka. Þeim eru þessar tóftir alveg ólíkar. Og svo datt mér í dug að bera þessar girðingar saman við *Línakra* (Árb. 1900, bls. 4—5) og við Munkagerði hjá Vatnsleysu (sjá Árb. þ. á. bls. 48—49). Komst ég að þeirri niðurstöðu, að girðingarnar hefði án efa verið akrar, eða einhvers konar sáðreitir, og smátóftirnar gróðrarstíur, vermireitir eða þess háttar. Og þar eð ég hneigist, enn sem komið er, að þeirri ímyndun, að Þorleifsstaða-hellirinn kunni að vera eftir írska munka, þá þykir mér engin fjarstæða, að eigna þeim einnig þessar girðingar. Og enn skal ég benda á það, að skamt frá Efrahvols-hellinum, austur frá túni á Efrahvoli, eru fyrir víst tvær ferhyrndar girðingar með smátóftum. En á því svæði og þaðan alt upp að Velli er svo mikið af görðum og girðingum, ýmislega óreglulegum, og, að því er sýnist, misfornum, að ég sé mér ekki fært að svo stöddu að draga af því neinar ályktanir. Það eitt er óhætt að fullyrða, að á þessum umræddu stöðum er um fornar jarðræktarmenjar að ræða. — Ég bjó til uppdrátt af Þorleifsstaða-girðingunum.

Forn gerði hjá Rauðnefsstöðum o. fl.

Rauðnefsstaðir standa á bakka Fiskár vestanmegin. En austanmegin árinnar á móts við bæinn er forn girðing, sem sagt er að sé *fjárrétt Þorsteins rauðnefs*. Hún er ferhyrnd og nál. 18 fðm. á hvorn veg. Neðan við hana er snarbratt að ánni, og er auðsèð, að þar hefir áður verið bakki efst, en er nú uppgróinn. Girðingin liggur fast fram á brúnina, og það svo að parturinn að neðanverðu hefir brotnað af. Hann vantar alveg. En meðan girðingin var notuð,

hefir hann víst ekki vantað; án hans var hún ekki held. Hvort sem hún hefir verið fjárrétt Þorsteins eða ekki, þá hefir hún á sinum tíma verið höfð fyrir nátthaga. Í henni er löng og örmjó tóft upp við efri garðinn, og getur hún ekki annað verið en mjaltakvíatóft. Hún er ekki mjög fornleg að sjá, en garðar girðingarinnar eru miklu fornlegri.

Nokkru austar og ofar, — því landinu hallar að ánni, — er önnur girðing, miklu stærri. Hún er nál. 40 fðm. breið og aðalhluti hennar nál. 60 fðm. langur (upp eftir talið), en þar fyrir ofan taka við margar, óreglulegar smágirðingar. Þær auka næstum þriðjungi við girðinguna. Norðurhliðar-garðurinn verður neðan til að grænum bala, sem auðsjáanlega er rústabunga; enda standa ofan á henni margar nýlegar stekkjatóftir og einn stekkur sem enn er notaður. Hygg ég varla, að öll þessi rústabunga sé eftir stekki, heldur sýnist mér líta út fyrir, að hér hafi á sínum tíma staðið bær. Sú ætlan styrkist við það, að neðan við norðvesturhorn girðingarinnar er sérstök tóft forn, sem eigi getur stafað frá stekk, heldur svarar stærð hennar og lögun því, að þar hafi verið hesthús fyrir 1 hest eða 2, og hefði það þá varla tilheyrt bænum fyrir vestan ána. Smágerðin líta út fyrir að vera útgræðslugerði, og bendir það einnig til hins sama.

Rétt fyrir innan bæinn á Rauðnefsstöðum er fossinn, sem fé Þorsteins hrakti í. Hann heitir enn í dag *Leifðafoss*. Það nafn stafar af því, að Þorsteinn lét bera allar matarleifar *(leifðir)* í fossinn. Þannig lagað blót hefir án efa haft þann tilgang, að lokka silung í hylinn undir fossinum. Framanvert við fossinn kemur í ána gil austan úr högum. Tungan, sem þar verður í milli, endar í snarbrattri brekku. Það hvað hafa komið fyrir, að kindur hafi hrakið fram í brekkuna. En þá er hjarn er, getur engin skepna fótað sig í henni, og er þá ekki annar kostur en að hrapa i hylinn undir fossinum.

Bærinn *at Forsi*, þar sem Hrólfur rauðskeggur bjó, mun ekki vera *Foss*, sem enn heitir svo. Hrólfur nam land »milli Fiskár og Rangár«, og þar er án efa átt við Eystri-Rangá, því þaðan út að Ytri-Rangá nam Þorsteinn tjaldstæðingur land og þó fleiri. Bærinn Foss stendur að vísu við Eystri-Rangá, en fyrir vestan hana, og því eigi í landnámi Hrólfs. Bær Hrólfs er því án efa sami bærinu sem Rauðnefsstaðir; hefir í fyrstunni verið kendur við Leifðafoss, sem er hjá bænum, en svo hafa menn, á dögum Þorsteins rauðnefs, farið að kenna bæinn við hann, og hefir það haldist. Frá dögum Þorsteins mun örnefnið Leifðafoss einnig vera, og hefir það haldið uppi frásögninni nm matarleifarnar. *Br. J.*

Yfirlit

yfir muni, selda og gefna Forngripasafni Íslands árið 1904.

(Tölurnar fremst sýna tölumerki hvers hlutar í safninu; í svigum standa nöfn þeirra, er gefið hafa safninu gripi).

5080—81. Tveir stórir silfurpeningar frá 17. öld.
5082. Eyrnahringar úr gulli.
5083. Matskeið úr silfri frá 1685.
5084. Gamall hornspónn, norðan úr landi.
5085. Sýnishorn af gömlum jarðfundnum lampa.
5086. Skjöldur úr silfri, frá Borgarkirkju.
5087. Tafla, olíumáluð, frá Stórólfshvolskirkju.
5088. Þjónustukaleikur úr tini í skornu tréhylki.
5089. Lítill kútur eða tvíbytna.
5090. Matskeið úr silfri frá 1800.
5091. Rúmfjöl skorin frá 1767.
5092. Lítil skeið úr silfri.
5093. Baukur úr hnottré, úr eign Skúla landfógeta Magnússonar, með fangamarki hans, konu hans og barna.
5094. Skúfhólkur úr silfri.
5095. Skorinn kistill, rauðmálaður.
5096. Hurðarhalda úr kopar, með verki. Frá Stóradalskirkju undir Eyjafjöllum.
5097. Tóbaksponta úr tré, látúnsslegin.
5098. [Sigurður prestur Sívertsen á Hofi í Vopnafirði]: Spjót, fundið í uppblásnum mel í Hofsborgartungu í Vopnafirði.
5099. Silfurdósir síra Benedikts Eiríkssonar í Guttormshaga.
5100. Koffur úr silfri, gylt.
5101—02. Tveir skúfhólkar úr silfri.
5103. Drykkjarkanna, bumbumynduð, frá 1758.

5104. Rjómaskeið úr silfri, úr eign Bjarna amtm. Thorarensen.
5105. Baldéraður skúfhólkur. Norðan úr landi.
5106—09. Nr. 1 af 100, 50, 10 og 5 króna seðlum Íslandsbanka.
5110. Hnappur með kornsettu verki, jarðfundinn í Hreppum í Árnessýslu.
5111. Tóbaksdósir úr silfri, er átt hefir Sveinbj. rektor Egilsson.
5112. [Jón skólapiltur Sigurðsson frá Kaldaðarnesi]: Snúður úr fitusteini, fundinn í gömlum rústum.
5113. [Magnús prestur Helgason frá Torfastöðum]: Jarðfundin hringja úr kopar, fundin í gömlum bæjarrústum nálægt Gullfossi.
5114. [Sami]: Stórt ístað úr járni, fnndið á sama stað.
5115. [Sami]: Leifar af mellulás, fundnar á sama stað.
5116. [Hr. Eggert Sölvason frá Gilhaga í Vatnsdal]: Ljár forn og jarðfundinn.
5117. Teskeið úr silfri, með verki.
5118. Skúfhólkur úr silfri.
5119. Átta brot úr Alabasttöflu, jarðfundin á Hvanneyri í Borgarfirði.
5120. Tvær gamlar ljósapípur. Frá Skeggjastaðakirkju í Norðurmúlasýslu.
5121. Tvær ljósaplötur gamlar. Frá Hólakirkju í Hjaltadal.
5122. [Brynjólfur fornfræðingur Jónsson]: Gömul skeifa.
5123. Lítill kistill, skorinn. Austan úr Holtum í Rangárv.sýslu.
5124—25. [Amtmaður J. Havsteen í Rvík]: Tveir lögregluskildir.
5126—27. [Sami]: Tveir stimplar (stiftsyfirvalda og amtsins).
5128—38. [Sami]: Ellefu signet (amta og stiftsyfirvalda).
5139. Kistill, skorinn, úr eign Bjarna amtmanns Thorarensen.
5140. [Hr. Arni Björnsson, Smiðjuhúsi í Reykjavík]: Gamalt innsigli, jarðfundið.
5141. [Páll amtmaður Briem]: Skjöldur úr tini með grafletri yfir Cancelliráð Þórð sýslumann Björnsson.
5142. [Erlendur gullsmiður Magnússon í Reykjavík]: Stólkambar.
5143—51. Níu frímerki (þar af 2 skildingafrímerki).
5152. Gömul skrá.
5153. Hálsfesti úr eign amtsmannsfrúar Þórunnar Thorsteinsson.
5154. Hurðarhringur úr kopar.
5155. Skápshurð skorin.
5156. Eldstó með vatnshylki, úr eir.
5157—74. Átján yfirstimpluð frímerki.

Skýrsla.

I. Aðalfundur félagsins 1905.

Aðalfundur félagsins var haldinn þriðjudaginn 21. nóv. Eftir að formaður hafði minst 3 látinna félagsmanna: síra Arnljóts Ólafssonar, Helga bankaassistents Jónssonar og Páls amtmanns Briem, lagði hann fram endurskoðaðan ársreikning félagsins, sem engar athugasemdir höfðu verið gerðar við. Því næst skýrði hann frá rannsóknarferðum Brynjúlfs Jónssonar um Þingeyjarsýslu og víðar í Norðurlandi næstliðið sumar. Enn fremur gat hann þess, að verið væri að prenta árbókina fyrir 1905 og skýrði frá því, að Brynjúlfur Jónsson væri búinn að ljúka við registur við árbækurnar fyrstu 25 árin, sem félagið hefur staðið, 1880—1904. Útgáfa registursins mundi næsta ár hafa mikinn kostnað í för með sér. Fyrir því hefði eigi annað þótt fært en að takmarka kostnað við útgáfu árbókarinnar í þetta sinn og láta henni ekki fylgja aðrar myndir en uppdrætti þá, sem nauðsynlegir væru til skýringar.

II. Stjórn fèlagsins.

Formaður: Eiríkur Briem, prestaskólakennari.
Varaformaður: B. M. Ólsen, dr., prófessor.

Fulltrúar: B. M. Ólsen, dr. prófessor.
Hannes Þorsteinsson, ritstjóri.
Jón Þorkelsson, dr., landsskjalavörður.
Pálmi Pálsson, kennari.
Stgr. Thorsteinsson, rektor.
Þórh. Bjarnarson, lektor.

Skrifari: Pálmi Pálsson, kennari.
Varaskrifari: Hallgrímur Melsteð, bókavörður.

Féhirðir: Þórh. Bjarnarson, lektor.
Varaféhirðir: Sigurður Kristjánsson, bóksali.
Endurskoðunarmenn: Jón Jensson, yfirdómari.
Jón Jakobsson, forngripavörður.

III. Reikningur hins íslenzka Fornleifafélags 1904.

Tekjur:

1.	Í sjóði frá fyrra ári			kr.	844 78
2.	Tillög félagsmanna og seldar Árbækur (fskj. 1) . .			—	100 26
3.	Styrkur frá Forngr.safninu til að spyrja upp forngripi			—	100 00
4.	Styrkur úr landssjóði			—	400 00
5.	Vextir á árinu:				
	a. af bankavaxtabréfi	kr.	22 50		
	b. í sparisjóði	—	1 08	—	23 58
	Samtals:			kr.	1468 62

Gjöld:

1.	Kostnaður við Árbókina 1904 (fskj. 2—4)			kr.	234 01
2.	Greitt Br. Jónssyni fyrir fornleifarannsóknir (fskj. 5)			—	140 00
3.	Ýmisleg útgjöld (fskj. 6—8)			—	23 16
4.	Í sjóði við árslok 1904:				
	a. bankavaxtabréf	kr.	500 00		
	b. í sparisjóði Landsbankans	—	31 52		
	c. hjá féhirði	—	539 93	—	1071 45
	Samtals:			kr.	1468 62

Reykjavík, 18. nóvember 1905.
Þórh. Bjarnarson.

IV. Fèlagar.

A. Æfilangt.

Ásgeir Blöndal, læknir, Eyrarbakka.
Anderson, R. B., prófessor, Ameríku.
Andrés Féldsted, bóndi á Trönum.
Ari Jónsson, bóndi á Þverá í Eyjaf.
* *Árni B. Thorsteinsson*,[1]) komm. dbr. f. landfógeti, Reykjavík.
Bjarni Jensson, læknir í Síðuhéraði.
Björn Guðmundsson, kaupm. Rvk.
Björn M. Olsen, dr., r., prófessor, Rvk.
Bogi Melsteð, cand. mag., Khöfn.
* *Bruun, Daniel*, kapteinn í hernum, Khöfn.

1) Stjarnan (*) merkir heiðursfélaga.

Carpenter, W. H., próf., Columbiaháskóla, Ameríku.
Collingwood, W. G., málari, Coniston, Lancashire, England.
Dahlerup, Verner, cand. mag., bókav. Khöfn.
Eggert Laxdal, verzlunarstj. Akureyri.
Eiríkur Magnússon, M. A., r., bókav. Cambridge.
* *Elmer Reynolds*, dr., Washington.
Feddersen, A. Stampe, frú, Rindumgaard pr. Ringköbing.
Friðbjörn Steinsson, bóksali, Akureyri.
Gebhardt, August, dr. fil., Nürnberg.
Goudie, Gilbert, F. S. A. Scot, Edinb.
Hjörleifur Einarsson, r., próf., Undirf.
Horsford, Cornelia, miss, Cambridge, Massachusetts, U. S. A.
Indriði Einarsson, revisor, Rvk.
Jóhannes Böðvarsson, trésm., Akranesi.
Jón Gunnarsson, verzl.stjóri, Hafnarfirði.
Jón Jónsson, prófastur, Stafafelli, Lóni.
Jón Vídalín, kaupmaður, r., Khöfn.
Jónas Jónasson, prófastur, Hrafnagili.
Kjartan Einarsson, prófastur, Holti.
Kristján Zimsen, kaupmaður, Rvk.
Lárus Benediktsson, f. prestur, Rvk.
Löve, F. A., kaupmaður, Khöfn.
Lehmann-Filhés, M., fraülein, Berlin.
Magnús Andrésson, próf., r., Gilsbakka.
Magnús Stephensen, stkr. af dbr. og dbm., f. landshöfðingi, Rvk.
Matthías Jochumsson, r., f. prestur, Akureyri.
Müller, Sophus, dr., museumsdirektör, Khöfn.
* *Nicolaisen, N.*, antikvar., Kria.
Ólafur Johnsen, f. yfirk., r., Óðinsey.
Peacok, Bligh, Esq., Sunderland.
Phené, dr., Lundúnum.
Schjödtz, cand. pharm., Óðinsey.
Sighvatur Árnason, dbrm., Rvk.
Sigurður Stefánsson, prestur, Vigur.
Stefán Guðmundsson, verzlunarfulltrúi, Khöfn.
* *Storch, A.*, laboratoriums-forstjóri, Khöfn.
Styffe, B. G., (r.-n.) dr. fil., Stokkhólmi.
Sæmundur Jónss., b., Minni-Vatnsleysu.
Torfhildur Þ. Hólm, frú, Rvk.
Torfi Bjarnason, skólastj., r., Ólafsdal.
Vilhj. Stefánsson, Peabody Museum, Harward University, Cambr. Mass., U. S. A.
Wendel, F. R., verzl.stjóri, Þingeyri.
Wimmer, L. F. A., dr. fil., próf., komm. af dbr. og dbrm., Khöfn.
Þorgrímur Johnsen, f. héraðslæknir, Rvk.
Þorsteinn Erlingsson, ritstjóri, Rvk.
Þorvaldur Jakobsson, prestur í Sauðlauksdal.
Þorvaldur Jónsson, f. héraðsl., r., Ísafirði.
Þorvaldur Jónsson, r., prófastur, Ísafirði.
Þorvaldur Thoroddsen, dr., r., prófessor, Khöfn.

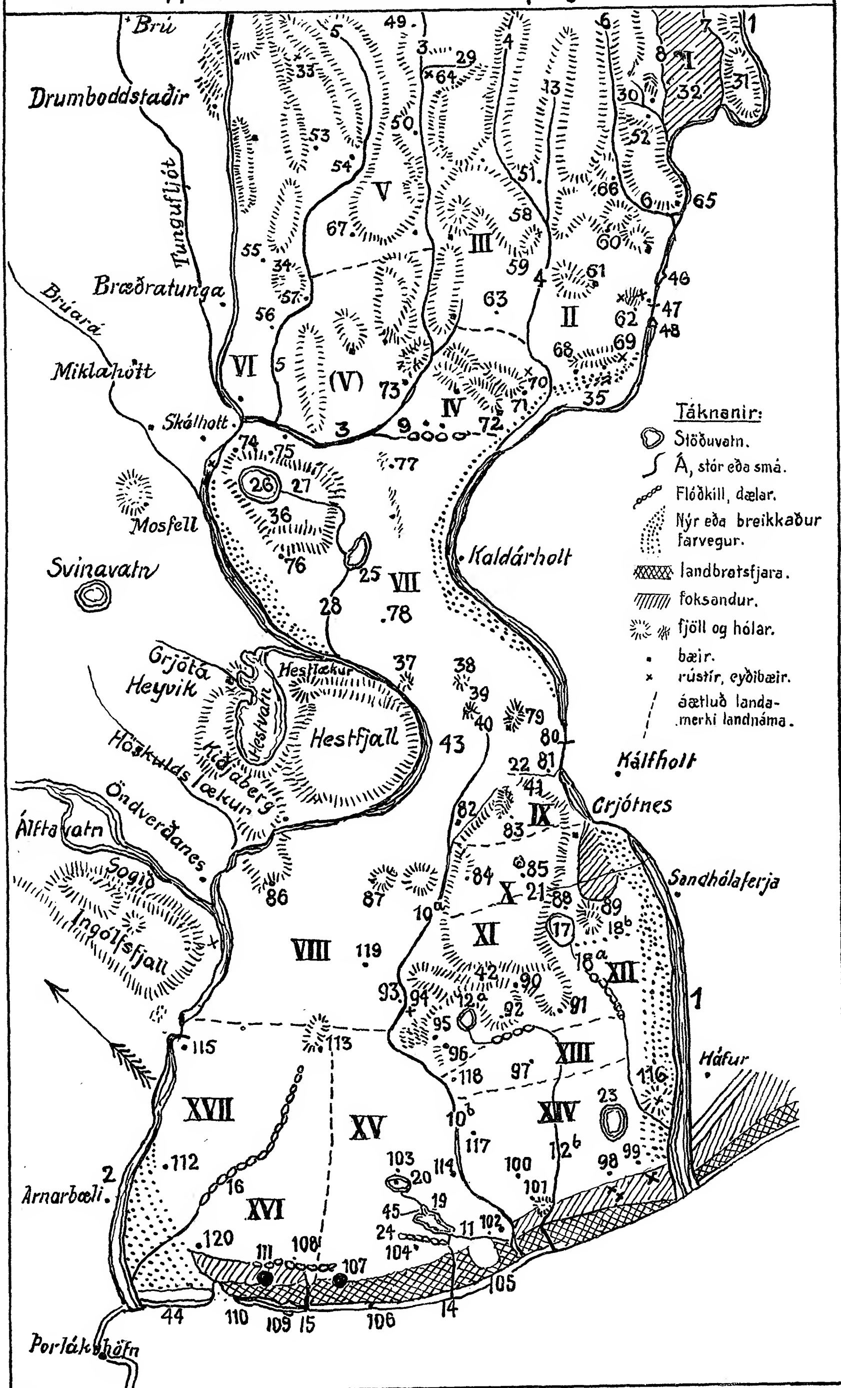
B. Með árstillagi.

Árni Jónsson, prófastur Skútustöðum, 1904.[1])
Amira, Karl v., próf., München 04.
Arpi Rolf, dr. fil., Uppsölum, 97.
B. B. Postur, Victoria, Br. C. Canada, 08.
Björn Jónsson, ritstj., r., Rvk, 04.
Brynjólfur Jónsson, fræðimaður, Minnanúpi, 03.
David Scheving Thorsteinsson, héraðslæknir, Ísafirði 80.

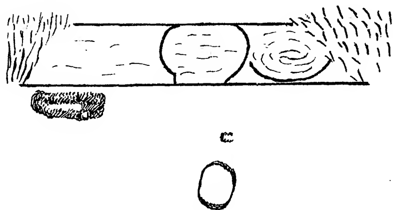
1) Ártalið merkir, að félagsmaðurinn hefir borgað tillag sitt til félagsins fyrir það ár og öll undanfarin ár, síðan hann gekk í félagið.

Eiríkur Briem, prestaskólakennari, r., Rvk, 04.
Finnur Jónsson, dr., prófessor, Khöfn, 05.
Forngripasafnið í Rvk, 04.
Geir Zoëga kaupm., dbrm., r., Rvk, 04.
Gering, Hugo, prófessor, dr., Kiel, 00.
Gräfe, Lukas, bóksali, Hamborg, 00.
Greipur Sigurðsson, b., Haukadal, 96.
Guðmundur Hannesson, Galtarnesi, Víðidal, 98.
Guðm. Helgason, próf., Reykholti, 05.
Guðni Guðmundsson, læknir, Borgundarhólmi, 85.
Gustafson, G. A., filos, licentiat, konservator, Bergen, 93.
Halldór Briem, kennari, Möðruv., 00.
Halldór Daníelsson, bæjarfóg., r., Rvk, 04.
Hallgrímur Melsteð, bókav., Rvk, 04.
Hallgrímur Sveinsson, komm. dbr., biskup, Rvk, 04.
Hannes Þorsteinsson, cand. theol., ritstjóri, Rvk, 04.
Harrassowits, Otto, bóksali, Leipzig, 95.
Hauberg P., r., Museumsinspektör, Khöfn, 01.
Heydenreich W. dr. Günzburg, 04.
Hinrik K. Hugason Bürgel, Leipzig 02.
Jóhannes Sigfússon, kennari, Rvk. 87.
Johnston. A. W., hon. treasurer, Viking Club, Lundúnum, 04.
Jón Borgfirðingur, fræðim., Rvk, 01.
Jón Jakobsson, alþingism., Rvk, 04.
Jón Jensson, yfirdómari, Rvk, 04.
Jón Jónsson, læknir, Vopnafirði, 99.
Jón Jónsson, sagnfræðingur, Rvk, 04.
Jón Þorkelsson, dr., landsskjalavörður, Rvk, 04.
Jósafat Jónasson, Winnipeg, 00.
Kaalund, Kr., dr. phil., Khöfn, 04.
Kristján Jónsson, yfirdómari, Rvk, 04.
Lestrarfélag Fljótshlíðar 05.
Lestrarfélag Austurlandeyinga 96.
Magnús Helgason, prestur, kennari í Hafnarfirði, 04.
Matthías Þórðars., stud. mag., Khöfn, 04.
Meissner, R., dr., próf., Göttingen, 04.
Mollerup, V., dr. phil., r., Museumsdirektör, Khöfn.
Mogk, E., dr., prófessor, Leipzig, 03.
Montelius, O., dr. phil., Ám., Stokkhólmi, 01.
Ólafur Guðmundsson, f. héraðslæknir, Stórólfshvoli, 81.
Ólafur Ólafsson, prestur, Rvk, 81.
Páll E. Ólason, stúdent, Rvk.
Pálmi Pálsson, kennari, Rvk, 04:
Pétur Jónsson, blikkari, 04.
P. J. Thorsteinsson, kaupm., Khöfn, 00.
Sigfús H. Bjarnarson, konsúll, Ísaf., 94.
Sigurður Gunnarsson, próf., Stykkishólmi, 81.
Sigurður Kristjánsson, bóksali, Rvk, 04.
Sigurður Ólafsson, sýslumaður, Kaldaðarnesi, 05.
Sigurður Þórðarson, sýslumaður, Arnarholti, 03.
Staatsbibliothek í München, 00.
Stefán Egilsson, múrari, Rvk, 84.
Steingrímur Thorsteinsson, rektor, r., Rvk, 04.
Steinordt, J. H. V., theol. & phil., dr. (r. n.), Linköbing, 93.
Tamm, F. A., dr., docent, Uppsölum, 03.
Tryggvi Gunnarsson, bankast., komm., dbrm., Rvk, 04.
Valdimar Briem, r., próf., Stóranúpi, 01.
Valtýr Guðmundsson, dr. phil., docent, r., Khöfn, 97.
Þóra Jónsdóttir, frú, Rvk, 04.
Þórður J. Thorodds., bankagj.k., Rvk, 80.
Þórhallur Bjarnarson, lektor, r., Rvk, 04.
Þorleifur J. Bjarnason, kennari, Rvk, 04.
Þorleifur Jónss., prestur, Skinnastað, 06.
Þorsteinn Benediktss., pr., Bjarnanesi, 98.
Þorsteinn Jónsson, héraðslæknir, r., Vestmanneyjum, 05.

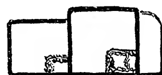
Efnisyfirlit.

Afstöðu-uppdráttur landnáma í Árnessþingi austan Hvítár.
Brú
Drumboddstaðir
Tungufljót
Bræðratunga
Brúará
Miklaholt
Skálholt
Mosfell
Svínavatn
Kaldárholt
Grjótá
Heyvík
Hestlækur
Hestvatn
Hestfjall
Höskuldslækur
Kiðjaberg
Öndverðanes
Álftavatn
Sogið
Ingólfsfjall
Kálfholt
Gjótnes
Sandhólaferja
Háfur
Arnarbæli
Þorlákshöfn
Táknanir:
Stöðuvatn.
Á, stór eða smá.
Flóðkill, dælar.
Nýr eða breikkaður farvegur.
landbrotsfjara.
foksandur.
fjöll og hólar.
bæir.
rústir, eyðibæir.
áætluð landamerki landnáma.

Garðabrekka.

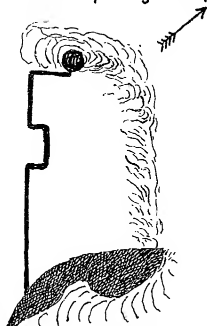
Girðingar hjá Þorleifsstöðum.

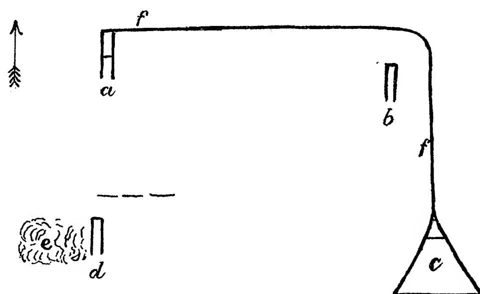
Myndarramminn í Þorleifsstaðahelli.

Alviðra í Gnúpverjahreppi

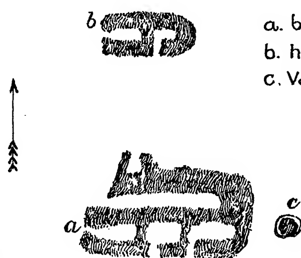

Í Holtum.

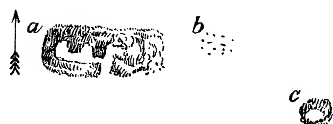
a. fjóstóft og hlöðu.
b. hús í túni.
c. girðing.
d. fjárhús nú.
e. rústir frá ýmsum tímum.
ff. túngarður.

Rúst við Hrafnabjörg.

a. bæjarrústin.
b. heimahof (?).
c. Vatnsbólið.

Grímastaða rústin.

a. bæjarrústin.
b. rof með steinaröð
c. smátóft.